O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MILLIY KITOB PALATASI
INV. №

Миллий Тикланиш

Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партиясининг ҳафталик газетаси

1998 йил 6 октябр

32 (162)-сон

ҒАРБ ТАҲЛИЛЧИЛАРИ НИМА ДЕЙДИ?

ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЙ ЙЎЛБАРС БЎЛА ОЛАДИМИ?

Ушбу савол бугунги кунда халқаро жамоатчиликнинг диққат марказида турибди. Бу эса мутахассисларни мулоҳаза юритишга чорламоқда. Кўпчилик таҳлилчилар мамлакатимизнинг эртанги иқтисодий жараёни ҳақида холис фикр юритиб, аниқ хулосага ҳам келиб қўйишди. Уларнинг таҳлилий мулоҳазаларига кўра, Ўзбекистон Марказий Осиёдаги етакчи иқтисодий «йўлбарс» бўлиш имкониятига эга АҚШ оммавий ахборот воситаларида мамлакатимиздаги иқтисодий жараёнга доир турли фикрлар билдириляпти. Нью-Йорк штатида нашр этиладиган «Институтнешнл инвестор» халқаро журнали ўз сонларининг бирида бу ҳақда катта таҳлилий мақола эълон қилган эди. Ушбу мақолада Марказий Осиёдаги республикаларнинг иқтисодиёти юксалишига катта ишонч билдирилган.

Буюк Британиянинг «Экономист» ҳафтаномаси собиқ СССРда иқтисодий барқарорлик вужудга келиб, ялпи ишлаб чиқариш ҳажми 1997 йилда 1988—89 йилларга нисбатан ошганлиги ҳақида маълумот берди. Унда Ўзбекистон бошқа янги мустақил республикалар ичида ялпи ишлаб чиқариш бўйича 1996 йилдаёқ юқори ўринни эгаллаганлиги тўғрисида ёзилади.

Мазкур маълумотлардан бохабар бўлгач, кўпчилигимизда бир савол туғилиши табиий: Хўш, мамлакатимиз қандай қилиб тез орада иқтисодий лидер бўлиши мумкин? Ёки хориж мутахассислари нимага асосланиб Ўзбекистон XXI асрда Марказий Осиёда иқтисодий «Йўлбарс» бўлиш имкониятига эга, деб башорат қилмоқдалар?

Шу ўринда бир нарсани эслатиш лозимки, бундан 5—6 йил бурун мамлакатимизнинг иқтисодий ривожланиш кўрсаткичи, хусусан, саноат ишлаб чиқариш бўйича МДҲнинг бошқа республикаларига қараганда бирмунча орқада эди. МДҲ давлатлараро статистика қўмитасининг 1991 йилда берган маълумотларига кўра, саноат ишлаб чиқариш ўсиши бўйича Қирғизистон 22,9 фоиз, Грузия 14,4 фоиз, Белоруссия 12,6 фоиз ва Ўзбекистон 4,9 фоизни ташкил этган. Бироқ қисқа даврдан сўнг ушбу кўрсаткичлар тубдан ўзгарди «Независимая газетаси» 1996 йилда саноат ишлаб чиқариш ҳажми Қирғизистонда 32 фоиз, Грузияда 23 фоиз, Белоруссияда 62 фоиз, Ўзбекистонда эса 104 фоизга ўзгарганини маълум қилди. Шундай қилиб, мамлакатимиз бундан икки йил аввал иқтисодий ўсиш бўйича лидерликни ўз қўлига олишга муваффақ бўлган эди. Бунинг сабаби, юқорида қайд қилинган учала республикада ҳам иқтисодий ўсиш ташқи қарзлар ҳисобига эришилган бўлиб, улардан фарқли ўлароқ, мамлакатимизда саноат ишлаб чиқариш ички ресурслар ва тўғридан-тўғри хорижий сармоялар кириб келиши эвазига ортиб борди.

Ҳиндистонлик таниқли журналист Алод Шейхернинг мамлакатимиз маданияти ва иқтисодиётини чуқур ўрганиб ватанига қайтганига ҳали унча кўп вақт бўлмади. У ҳозирда Ҳиндистон матбуотида мамлакатимиз иқтисодиёти тўғрисида мақолалар эълон қилмоқда. Ўзбекистон муваффақиятининг негизи, — дейди Шейхер-ички ресурслардан оқилона фойдаланиб, хорижий сармояларни жалб этаётганидадир. Бугунги кунда Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришда йирик сармоядорлар муҳим рол ўйнамоқда. Улар бу ўринда зарур инфратузилмалар ва технологиялар жорий этишни таъминлашлари мумкин.

Ҳозирги пайтда қуйидаги имкониятлар орқали йирик сармоялар амалга оширилмоқда: «Лонро» компанияси Ўзбекистонда олтин қазиб олиш саноатини ривожлантиришга 150 млн. АҚШ доллари, «ВАТ» тамаки саноатига 230 млн. доллар, «ДЭУ» — автомобилсозликка 250 млн. доллар ва «Нюмонт» компанияси олтинни қайта ишлаш саноатига 150 млн. доллар сарф этган эди.

Мамлакатимизда ҳозирга қадар 2,7 мингдан зиёд турли фойдали қазилмалар конлари ва маъданга бой истиқболли жойлар аниқланган. Улар 100 га яқин минерал хомашё турларини ўз ичига олади. Шундан 60 дан ортиғи ишлаб чиқаришга, яъни хорижий сармояларни жалб этишга сарфланмоқда...

Мамлакатимизнинг иқтисодий ривожланиши учун ички ресурсларимиз ва стратегик манбаларимиз ғоят улкан аҳамиятга эгадир. Бугунги кунда ҳар бир фуқаронинг бурчи юртимиз бойликларини авайлаб-асраш, унинг табиатини, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, қолаверса, тилсиз хазиналардан оқилона фойдаланишдек шарафли ишлардан иборат бўлмоғи лозим. Шундагина ғарб таҳлилчиларининг Ўзбекистон XXI асрда иқтисодий «Йўлбарс» бўлиш имкониятига эгадир деган башоратлари тўлиқ ҳақиқатга айланади.

Тоҳир ШОМУРОДОВ

АНОР ЕГАНИ КЕЛИНГ

Наманган вилояти Косонсой тумани «Деҳқонобод» жамоа хўжалигида яшовчи 82 ёшли Мўйдинхон Ота Абдуллаевнинг беш фарзанди, анор гулларидай 25 та невараси бор. Ота боғ парваришидан, унинг завқли меҳнатидан чарчамайди, бу меҳнат ота учун умр ҳикмати, кўнгил қувватию, тансиҳатлик сабаби. Новдаларга юлдуздай сочилган анор шодаларини кўриб қайси кўз қувонмайди дейсиз.

Қадрли ўқувчи!

«Миллий тикланиш» газетасига 1999 йил учун обуна қилиш бошланди. «МТ»га барча алоқа бўлимларида ёзилиш мумкин. Келинг, бирга тикланайлик!

Турмуш йўриқлари

МЕҲМОНДОРЧИЛИК

Опам билан эргашиб ойимникига бордим. Кўпчилик у кишини тётя Женя дерди. Мен эса ойимга пинҳона исм қўйиб олганман. Жаложин (худо раҳмат қилган бўлсин) деб. Жаложин ойимникига боргим йўқ эди-ю, Саодат опамнинг «Юр, сени қанақа катта қиз бўлиб кетганингни бир кўриб қўйсин», деган гапларидан ўтолмадим. Менга таниш уй. Ўша зиналар. Иккинчи қаватга кўтарилдик. Қўнғироқ тугмасини босганимизда қорачадан келган, кўзлари ёниб тургувчи, дўрдоқ лаб, тўлагинадан келган жаложин эшикни очди. У кишини кўриб юрагим музлаб кетди. Сездирмадим. Ичкарига кирдик. Орадан кўп ўтмай уй эгаси бир ярим ёшлар чамаси ўғил болани етаклаб кириб келди.

— Вой айланай ўзимнинг Алишеримдан, — деб ойим болани опичлаб тиззасига ўтқаздилар. Дастурхондан ул-бул олиб болага тутқазди.

Опам билан ойим узоқ суҳбатлашдилар. Биз Алишер иккимиз дарров чиқишиб олдик. Унинг ўйинчоқлари жуда кўп экан. Биргалашиб роса ўйнадик. Унинг кўзларидаги дастлаб хонага киргандаги маюслик ўрнини шўхлик эгаллади. Анча ўйнаб бўлганимиздан сўнг қўзғаладиган пайт ҳам келди.

Каттакон сочиқ устида ўтирган Алишер туйқусдан уни ҳўллаб қўйди. Буни кўрган ойимнинг менга таниш бўлган жазаваси тутди.

— Ҳей сени... ўзинг меҳнат қилиб топмаганингдан кейин қадрига етмайсанда. Ҳаром қилдинг-ку сочиқни, ифлос.

Кўзимнинг олди қоронғилашиб кетди. Бу хонадондан кўрган хўрликларим ёдимга тушди. Дарвоқе, айтиб ўтмасам бўлмайди.

Онам вафот этгач, узоқ қариндошимиз бўлган, фарзанд кўрмаган холам — тётя Женя мени сақлаб олган эдилар. Гупр фартукчамни дазмол қиламан деб жиндек жойини куйдириб қўйдим. Ойим куйдириш мана бунақа бўлади, деб қўлимнинг икки-уч жойига қизиган дазмол босиб олдилар. Роса йиғлаганимни қўшнилардан эшитган Саодат опажоним (Илоё жойлари жаннатда бўлсин) мени бу ердан олиб кетганлар. Орадан саккиз йил ўткач, бугун ойимникига келиб турган жойим эди.

Ойим қўрқиб турган Алишерни даст кўтарганча ванна томон юрдилар. Торгина йўлакда бола ойимнинг қўлида гоҳ у, гоҳ бу деворга урилиб кетарди. Биламан, энага доим ваннани унча қайноқ бўлмаган сувга тўлдириб қўярди. Ойим болани ўша сувга ташлаб юбордилар. Алишер тинмай йиғласа-да, овози чиқмасди. Опамга қарадим.

— Нега рангинг ўчиб кетди? Мазанг қочдими? — сўрадилар меҳрибон опажоним.

— Кетайлик, тезроқ кетайлик бу ердан, жон опа, ёлвордим мен.

Эшик томон йўналдик. Орадан ярим йил ўтгач, Алишернинг бу ёруғ дунё билан видолашганини эшитдим. Уни ҳам ойим мендек «йиғлама, йиғласанг ўлдираман», деб қўрқитган бўлса керак-да. Шунинг учун ҳам Алишер ўша куни унсиз фарёд қилган. Алишернинг қари энагаси: «Тириклигимда ўзим ерга қўйганим яхши бўлди. Орқамда қолса кўзим очиқ кетардим», — деган эканлар.

Бу воқеадан сўнг анча вақтгача ўзимга келолмай юрдим. Болакайнинг маюсгина чеҳраси кўз ўнгимдан сира кетмасди.

Дилором ИСМОИЛОВА

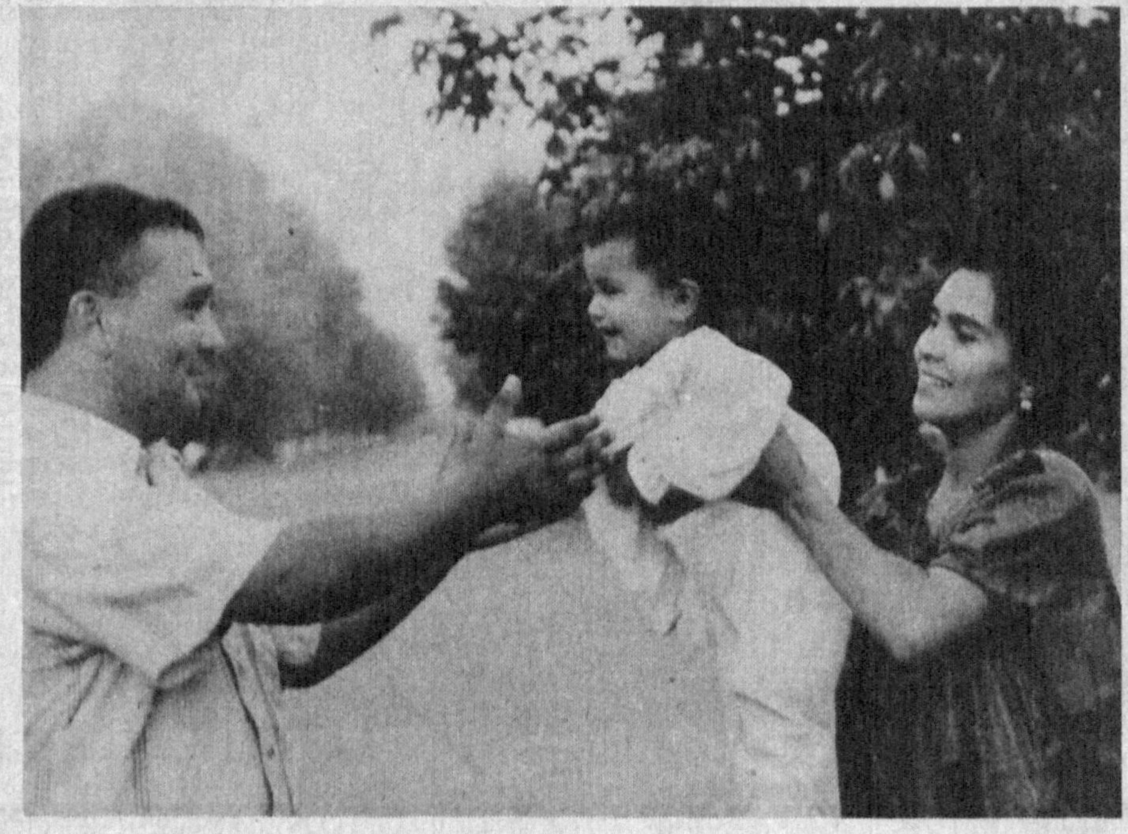

ОТАБЕКНИНГ «ТУЛПОР»И

— Инсонга бериладиган омад ҳам бор нарсага ўхшайди, — дейди Поп туманидаги «Тулпор» фермер хўжалигининг 22 яшар навқирон раҳбари Отабек Фаёзов. Отабек юрагидаги ғайратини эл-юртга хизмат қилишдек олижаноб мақсадга йўналтира билди.

Кичик фермерликдан бошланган катта орзулар ёшликдан зумрасига сингиган меҳнат завқлари ва изланишлар, иш бошида айтилган ота-онанинг ижобатли дуоси ҳаммаси бир бўлиб саъй-ҳаракатлар баракатга айланди. Янги бир хўжалик бунёд бўлди. Ва тез орада ҳамманинг меҳрини қозонди, эл-улуснинг эҳтиёжларини енгиллатди. Отабек ёш бўлса-да, ишнинг кўзини билади, муваффақият билан тиллаша олади. Шу боис анча меҳнат пиллапояларидан ўтди, катта-кичик билан муомалада бўлди, 15-20 қорамол парваришидан бошланган фаолият бугун жами экин майдони 230 гектарни ташкил этувчи, 30 та турли русумли техникага эга, 1000 бош қорамол парвариш этилаётган, 140 киши меҳнат қилаётган хўжалик бўлиб шаклланди. Хўжалик Поп деҳқон бозорида ўз дўконини ҳам очди. Бундан ташқари тумандаги турли хил хайрия тадбирлари, жамоа аъзоларининг тўй-маъракаларида ҳам камарбаста бўлиб турибди. Элнинг меҳри, туман раҳбарларининг сидқидилдан кўмаги, хайрихоҳлиги «Тулпор»га мадад бўлмоқда. Меҳнатдан омад шундай келар экан...

Ўз мухбиримиз

Бир ўқ атрофида айланар дунё

ТОЛИБЛАР ВА ЭЛЧИЛАР

БМТ Бош котибининг Афғонистон бўйича махсус элчиси Лаҳдар Иброҳимий 4 октябрда Бирлашган Араб Амирлигида бўлиб, ташқи ишлар вазири Шайх Хамдон ал-Нахаён билан учрашди. Жаноб Нахаён Афғонистонда тинчлик ва барқарорлик ўрнатиш йўлида олиб борилаётган барча халқаро ҳаракатларда фаол қатнашиш истагини билдирди.

Жаноб Иброҳимий бугун Теҳронга келди. Бу ерда у Эрон билан Толиблар ҳаракати ўртасидаги зиддиятларни ҳал қилиш юзасидан музокаралар ўтказади. Иброҳимий Эронда тўрт кун бўлади. Ундан сўнг Исломободга ўтади. БМТ элчиси Кобулга ўтишни ҳам кўзламоқда.

Покистон Толиблар ҳаракатининг Исломободдаги дипломатик хизмати ишига тайинланган Шаҳобиддин Диловарни аккредитация қилишни рад этди. Шу йилнинг ўзида Толибларнинг Исломободдаги «элчилари» учинчи маротаба ўзгармоқда.

Исломободнинг бу қарори Толиблар раҳбарларининг кескин норозилигига сабаб бўлди.

ОДАМ ОЛИБ ҚОЧАРЛАР

• Чеченистонда Буюк Британиянинг тўрт фуқароси олиб қочилган. Улар ҳаммаси уялик телефон алоқасини йўлга қўйиш учун келган инжинерлардир. Инжинерларни қўриқлаётган кишилар билан олиб қочарлар ўртасида отишма бўлган. Бир неча қўриқчи ва олиб қочарлар яраланганлар. Чеченистон ҳукумати идоралари бу иш юзасидан тергов олиб бормоқдалар. Одам ўғриларининг мана шундай йўл билан товон олишга уринишлари ёмон иллатга айланмоқда.

• Греция, Болгария ва Румыния раҳбарлари Делфа шаҳрида бўлиб ўтган учрашувларида Косово вилоятида қирғинларни тўхтатишга чақирдилар. Улар бир Баёнот қабул қилиб, унда Косово вилоятига Югославия федерацияси таркибида мухторият берилиши талабини қўйдилар. Косово қонли можаролари Болқон минтақасида зиддиятларнинг кескинлашуви хавфини туғдирмоқда. Шимолий Атлантика Иттифоқининг Брюсселда ўтадиган катта кенгашида Югославияда ўтказилиши мўлжалланаётган ҳарбий операциялар режалари муҳокама қилинади.

САЛМОН РУШДИЙГА ЧИҚАРИЛГАН ФАТВО ЎЗ КУЧИДА ҚОЛДИ

Маълумки, бундан тўққиз йил муқаддам марҳум Оятилло Хумайний Британия ёзувчиси Салмон Рушдий устидан ўлим ҳукми чиқариб, фатво берган эди. Салмон Рушдий Ислом динини таҳқирлашда айбланган эди. Яқинда Эрон мажлисининг ярмидан кўпроқ нойиблари Хумайний фатвосини тасдиқловчи чақириққа имзо чекдилар.

Бу орада Теҳронда махсус суд кейинги вақтлар ичида бир қатор таниқли ёзувчиларни чақириб сўроқ қилди ва уларга ёзувчилар уюшмаси тузишни тақиқлади. Акс ҳолда давлатга қарши фаолият олиб борганликда айбланишларини маълум қилди. Бир неча ҳафта бурун Эронда қатор мустақил газеталар ёпиб қўйилган эди. Бу ҳақда Би-Би-Си хабар берди.

Нуриддин ЖАЛОЛИДДИНОВ:

ЧАҚНАБ ТУРГАН КЎЗЛАР КЕЛАЖАККА ҚАРАЙДИ

Яқинда Тошкент шаҳрида Шарқшунослик институти қошида шарқ тиллари ва тарих бўйича чуқурлаштирилган таълим асосида билим берувчи янги лицей очилди. Лицей директори, Халқ Маорифи аълочиси Нуриддин Жалолиддинов ушбу ўқув масканини очишдан кузатилган мақсад ва вазифалар, у ерда олиб бориладиган фаолият йўналишлари ҳусусида мухбиримизга қуйидагиларни гапириб берди.

— Ҳар бола бир дунё деб бежиз айтишмаган, янгиланиш йилларида кўплаб янги турдаги ўқув даргоҳлари ташкил қилинмоқдаки, бу илму тафаккур ўчоқлари том маънода ана шу «дунё»ларни кашф қилиш имкониятидир. Табиийки, болаларнинг билимга интилиши, билимни қабул қилиш ва ўзлаштириш даражаси турлича. Ўрта мактабларда бу фарқ деярли ҳисобга олинмайди, алоҳида иқтидорли болаларнинг (ҳар синфда тўрт-бештача бор, албатта) имкониятлари кўпинча очиқ қолаверади, бундан келажакда катта ишларни амалга оширувчи ўсмир ҳам, шу жамият ҳам ютқизади. Лицейлардаги ўқитиш тизими эса ана шу майдонни тўлдира бориш билан бирга уни кенгайтиради ҳам.

Лицейимизга республикамизнинг барча вилоятларида ва Тошкент шаҳрида яшовчи, шарқ тилларига ихтисослашган ўрта мактабларнинг 9-синфини тамомлаган ўқувчилар икки босқич: суҳбат ҳамда тест синови асосида қабул қилинадилар. Мана бу йил сентябр ойидан унинг илк қалдирғочлари билим даргоҳининг бағрини тўлдира бошлади, уларни илмнинг беғубор, тиниқ чашмалари, мусаффо осмони кутмоқда. Айни пайтда қизғин ўқиш жараёни бошланган. Бу ерда инглиз тили махсус ўқитилади, ўқувчиларга араб, форс, ҳинд, хитой тилларини ўргатиш жараёни бошқа лицейлардан фарқли ўлароқ, шу халқларнинг (ва ўзимизнинг) тарихни ўргатиш — тарихий манбалар билан амалий шуғулланиш асосида олиб борилади, шу боис ўқиш жуда қизиқарли, тарихий таълим уларнинг фикр доирасига кенг кўламли билим тарзида кириб келади. Ва ўқувчиларимиз шу каби бошқа таълим даргоҳларида кузатилмаган тарихий малака орттириб, ҳам замонавий тилшунос, ҳам манбашунос тарихчи бўлиб етишадилар. Ўтмишимиз битилган қўлёзмалар тилсимини очиш шу ёшларимизнинг қўлида, уларнинг юрак шижоатларига боғлиқ бўлиб турибди. Ушбу нуқтаи назардан ҳам ўқув масканимиз мамлакатимиздаги янги ва ягона лицей ҳисобланади.

Болаларни мустақил фикрлашга ўргатиш, ўзаро ҳурмат асосига қурилган ҳамкорлик ўқитувчи ва ўқувчилариимиз орасидаги муносабатни белгилайди. Биз болаларни севиш билан бирга уларга ишонишимиз ҳам керак деб ўйлайман. Катталар, хусусан, ўқитувчилардаги ана шу ишонч ўқувчини маълум даражада шахс ўрнида кўришга, улар билан жиддий шуғулланишга, демакки, масъулиятни ҳис қилишга ундайди. Бу ўз навбатида ўқувчиларда ҳам устозларга ва олаётган билимнинг натижали эканлигига ишонч пайдо қилади, улар ёниб турган, кўксида қувват тортаётган юрак шиддатини билим олишга, тафаккурларини бойитишга, ўз орзулари билан тенглашишга йўналтирадилар. Кўриб турибсизки, ўқувчиларимиз дадил, ҳаммаси ҳам ўқишни севиб, унга орзуларини ишониб, жон-дилдан ўқимоқдалар. Истиқлол нима эканлигини айни пайтда ҳаммадан кўра мана шу болалар англаб етаяпти, десам муболаға қилмаган бўламан. Уларда Ватанга муносиб бўлмоқ туйғуси баланд, бу йўлда ҳар лаҳза, ҳар қадамда илм ўрганишни, ҳамма нарсани билишни истайдилар, билимнинг моҳиятини яхши англайдилар. Яратилган имкониятни ҳар бири жуда теран ҳис қилиб, бу уларнинг шахсий имконияти — ўзиники эканлигини тушуниб етмоқдалар. Бир сўз билан айтганда, ўқувчиларимизнинг барчаси ҳам билимга чанқоқ, юраклари чақнаб турган болалар.

Тўғри, академик лицейлар олий ўқув юртларига кириш учун махсус имтиёз бермайди, ягона ишончли имтиёз — бу ерда олинган чуқур билимдир. Бундай олиб қараганда, барча мактаблар ўқувчи, олий ўқув юртлари мутахассис тайёрласа, бу ерда ТАЙЁР ТАЛАБАЛАР етишиб чиқадилар, дейиш мумкин. Вазирлар Маҳкамасида бўлиб ўтган август ойи йиғилишида лицейларда ўқитиш савиясини тубдан кўтариш, уларнинг таркибида олий ўқув юртларининг ўқитувчилари 70 фоиздан кам бўлмаслиги таъкидланди, лицейимиз айнан мана шу талабга тўла жавоб беради. Бизнинг диққат-эътиборимиз мутахассислик бўйича дастлабки кўникмаларни эгаллашларига, олий ўқув юртларига кириш учун фундаментал тайёргарликни амалга оширишга қаратилган. Бунинг учун таълим беришнинг замонавий шароитларига эгамиз. Халқ таълими вазирлиги ва бошқа ҳомийлар ёрдамида изланишлар давом этмоқда. Ихтисослашган фанлар бўйича амалий машғулотларни олий ўқув юртларининг лабораториялари, илмий-тадқиқот институтлари муассаса ва ташкилотларида шартнома асосида ташкил этиш ҳамда академик лицейнинг ўқув-тажриба бўлимларида ўтказиш кўзда тутилган. Шуни қайд қилиш жоизки, лицейни битирган ўқувчилар ўқишга киролмаган тақдирда ҳам, олган билимлари йўналишида ишлай оладиган мутахассис бўлиб етишадилар, уларга шаҳодатнома эмас, расмий диплом топширилади.

Бу масканга дунёни илм кўзи билан кўриш, жаҳон илмий тараққиётига бўйлашиш, ўз иқтидорини намойиш қилиш орқали Ватанимиз обрўсига обрў қўшиш, юрт шаън-шавкатини ўз билим уфқларида кўтаришни ният қилган, мустақил мамлакатимиз нималарга қодирлигини фаолиятда кўрсатишни истаган фарзандларимиз катта умид билан келишган. Биз уларнинг ана шу умидлари тўла рўёбга чиқишини истаймиз.

Ҳурматли директорнинг сўзларидан сўнг лицей ҳаёти билан танишар эканман, унинг гаплари ҳақ эканлигига ишонч ҳосил қилдим. Кутубхонада китобларни варақлаб, бир-бирига нималарнидир тушунтираётган ўқувчиларни суҳбатга тортдим. — Иброҳимова Сабоҳат, Халилова Дилноза, Исоқов Ғайрат деб таништиришди ўзларини. Мен уларнинг муомаласида, гапиришлари, фикрлашларида катталарга хос тараддуд ҳолатини кўрдим, ҳозиргина катта бир ишни бошлайдигандек эди улар.

— Бизга ҳамма, уйимиздагилар ҳам институт талабаларига қарагандек қарашади. Билимнинг чегараси бўлмайди, қани энди ҳамма нарсани, ҳамма тилни билсанг, илмдан қизиқарли нарса йўқ, ўқиган — ўрганган сайин шунга амин бўлаверасиз. Фақат билим билан ўсиш, халқаро майдонларда сўз айтиш, фаолият юргизиш мумкин — дадил гапиришади бўлажак мутахассислар.

Шу чақнаб турган кўзларда келажакнинг ёруғ тарихларини кўрдим.

Дилором ҚЎЗИЖОН

Абдузуҳур Абдуазизов
Ўзбекистон Республикасида Хизмат кўрсатган фан арбоби, ТошДУ профессори

МИЛЛИЙ МЕРОСИМИЗ — ХОРИЖИЙЛАР ЭЪТИБОРИДА

Тадқиқотлар

Хорижий мамлакатларда миллий меросимизнинг нодир намуналари, уларнинг турли тилларга таржималари ва буюк олимларимизнинг илмий кашфиёт ва ғоялари ҳақида ёзилган асарлар жуда кўплигидан ҳар қанча фахрлансак арзийди. Лекин бу асарлар фақат хорижийлар учун яратилмай, балки ўзимиз учун ҳам келгуси илмий изланишларимизга йўл очиб беради. Хорижийлар эътиборига тушган миллий меросимиздан бир шингил ҳикоя қиламиз.

ТАРЖИМА — БУЮК ВОСИТА

Таржима турли мамлакатлар, халқлар, фан ва техникаси ҳамда маданиятидан жаҳон аҳлини воқиф қилишда буюк воситадир.

Тарихга назар ташласак, ватанимизда яшаб ижод этган бобокалон олиму фозилларимизнинг буюк кашфиётлари ва нодир асарлари таржима воситасида Мағрибу Машриққа маълум ва машҳур бўлди. Бу улуғ донишмандларнинг кўпчилиги туркий, араб, форс ва бошқа тилларда ижод қилганлар. VIII — XV асрларда Шарқда араб тили ва ғарбда лотин тили жаҳон тиллари сифатида кенг тарқалди ва ўша даврда ёзилган асарларнинг кўпчилиги шу тилларда бўлиб, кўплари лотин тилига таржима қилинган. Шарқда араб тилида битилган асарларни чуқуррoқ ўрганиш ва уларни лотин тилига таржима қилиш учун Оврупода, хусусан, ўша даврда зўр ривожланган Испанияда араб тилини ўрганишга қизиқиш жуда кучайди, XIII асрда Испанияда мусулмон олий ва ўрта мактаблари очилиб, уларда математика, астрономия, кимё, тиббиёт, фалсафа ва бошқа фанлар араб тилида ўқитилди ва уларда Франция, Англия, Италия, Германия ва бошқа Ғарбий Оврупо мамлакатларидан талабалар таълим олдилар. Испаниянинг Толедо шаҳрида таржимонлар маркази пайдо бўлди. Ана шу таржима маркази аъзоларининг катта хизмати туфайли Шарқнинг буюк алломалари яратган нодир асарлар аввалига Оврупога ва кейинча бутун жаҳонга маълум бўлди. Бу асарлар қаторида буюк математик Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмийнинг арифметика ва алгебрага доир рисоласи ва астрономик ҳисоблари бўлиб, уларни XII асрнинг биринчи ярмида испан Аделард Бат лотин тилига таржима қилди. Худди шу таржимадан сўнг ал-Хоразмийнинг лотинча номи «алгоризм, алгоритмус, алхоризм»каби ёзилиб, кейинча ҳисоблаш техникаси, яратилганда, инглизча «алгоритм, алгоризм» шаклларида устивор бўлиб қолди. Ал-Хоразмийнинг алгебрага доир асарларининг яна бир таржимасини инглиз Роберт Честер 1145 йилда лотинчага ағдарди. Буюк математик «алгебра» атамасини ҳам кашф этган (аслида бу атама «алмуқобила» шаклида бўлиб, кейинча Оврупода оддийроқ қилиб «алгебра» деб атаганлар).

Таржима натижасида баъзи сўзларнинг муқобиллари топилмаганда, унга изоҳ берилиб, айнан шу сўзни қўллаш мумкин. Ал-Хоразмийнинг «Мафатиҳ ал-улум» номи билан машҳур бўлган қомусий луғатида «чек» атамаси берилган. Унинг В. Волтен муҳаррирлик қилган Лейден нашрида (1895 й., 56—57 бетлар), бу атамани араб савдогарлари пул ўрнига ишлатадиган ҳужжат, тилхат (вексел) деб изоҳлаганлар ва унинг муқобили йўқлиги туфайли инглиз, немис ва француз тилларида «чек» шаклида берилган. Бинобарин, мазкур атамани ал-Хоразмий биринчи бўлиб ўз луғатига киритгани маълум бўлди ва у бошқа тилларга ҳам ўзлашди. Буюк олим Аҳмад ал-Фарғонийнинг астрономияга доир нодир асари лотин тилида уч марта: 1493 йилда Феррарда, 1537 йилда Нюренбергда ва 1546 йилда Парижда нашр этилган. Бу, албатта, бежиз эмас. Чунки ал-Фарғонийнинг буюк кашфиёти — астрономик ҳисоблашларига Оврупода катта эътибор берганлар, уни чуқур ўрганиб, амалда синаб кўрганлар.

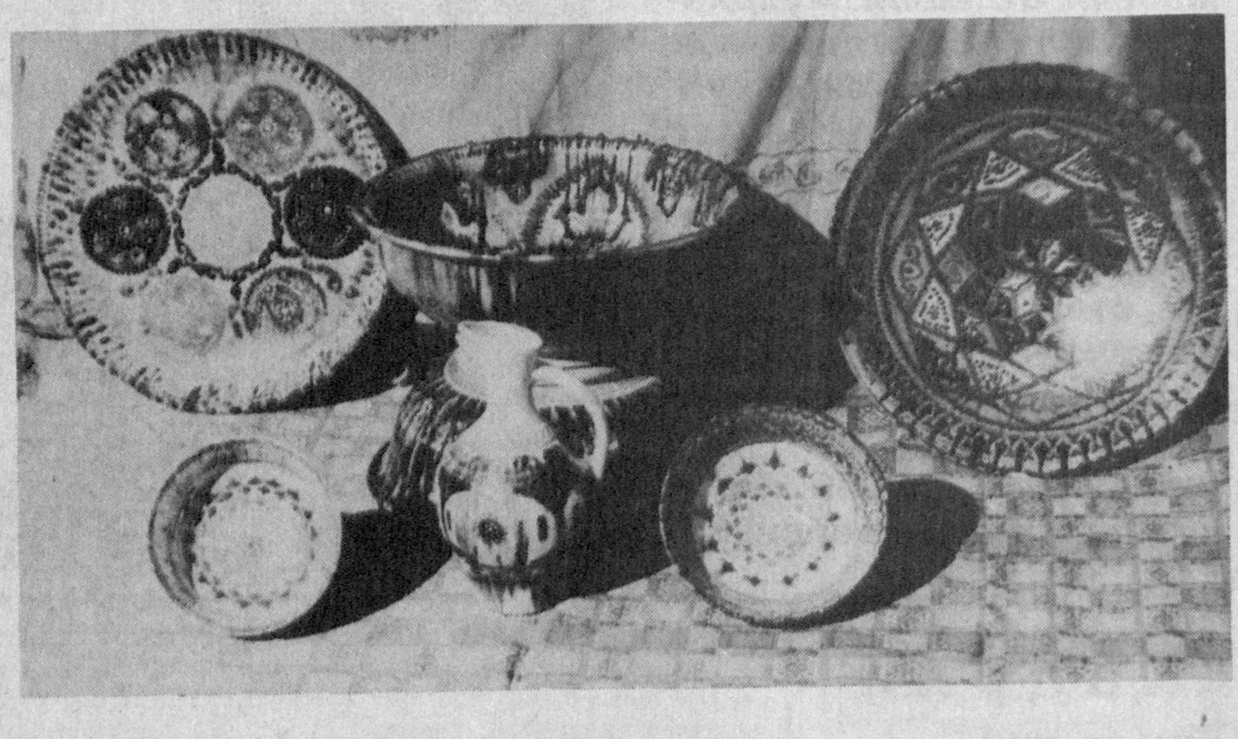

ЛАГАНЛАР ЖИЛОСИ

Лотин тилига араб тилидан таржима қилинган асарлар қаторида Абу Райҳон ал-Беруний, Қозизода ар-Румий, Муҳаммад ал-Қўшчи, Умар Ҳайём ва бошқалар томонидан ёзилган ажойиб рисола ва китоблар, шеър ва рубоийлар бор. Бу асарларнинг кўпчилиги лотин тилига, кейин инглиз, немис француз ва бошқа Оврупо тилларига таржима қилинган. Бу таржималарни чуқур ўрганиб, илмий тадқиқот ишлари олиб бориш зарур.

МУСУЛМОНЛАР АРИСТОТЕЛИ

Жаҳонга донғи кетган олим ва шифокор ватандошимиз Абу Али Ибн Синони Британия қомусида «Мусулмонлар Аристотели» деб аталган ва унинг «Тиб қонунлари асари» тиббиёт тарихида бир йўла Шарқ ва Ғарбда «энг машҳур, ягона асар» деб кўрсатилган (Британика, 1 жилд, 739-бет). Алломанинг бу нодир асари Оврупо мамлакатларида XV асрда ўн олти марта, ва XVI асрда йигирма марта араб тилидан лотин тилига таржима қилиниб нашр этилган. «Тиб қонунлари» асарининг биринчи таржимони италян Герардо Кремон бўлган. Ибн Синонинг «Китоб аш-шифо» асари XII асрда испан Гундиславо Гонсалес томонидан лотин тилига таржима қилиниб, Ғарбда машҳур бўлган. Ҳаттоки машҳур христиан файласуфи ва диншуноси Августин бу асарга тақлид қилиб ижод этган.

Буюк шифокор тилшунослик соҳасида ҳам ном қозонган. Унинг «Лисан ал-араб» («Араб тили») китоби ва товушларнинг талаффузи ҳамда нутқ аъзоларининг ҳаракатини чуқур изоҳлаб берган «Фонетикага доир рисола» номи билан машҳур бўлган асари ҳам бор. Бу асарнинг матни грузин тилшуноси В. Г. Ахвледиани томонидан 1966 йилда Тбилисида нашр этилган. Бу ажойиб ёдгорликнинг Британия (1910 й.) ва Теҳрон нусхаси (1954 й.) ҳам мавжуд. Унинг эронлик олим Парвез Хонлари нашрга тайёрлаган нусхаси анча мукаммал ҳисобланади. Мен бу нусхани Кобул университети кутубхонасидан топиб, афғон журналида «Абу Али Ибн Сино — тилшунос»номли мақола ҳам ёзганман. Буюк шифокор ўз маслаҳатларини шеърга солиб ижод этган ажойиб мисралар француз табиби ва таржимони А. Монспелиенсис томонидан 1484 йилда Венецияда биринчи марта нашр этилган ва унга Ибн Рушднинг изоҳлари илова қилинган. Инглиз таржимони Алферд Сарашел Ибн Синонинг «Китоб аш-шифо» асаридаги турли метал ва маъданларнинг кимёвий хусусиятларига оид бобини лотин тилига таржима қилган. Бу тажримонларнинг деярли барчаси ўша даврда Испаниядаги марказда фаолият кўрсатганлар. Улуғ қомусий олим асарларининг Ғарб тилларига таржима нусхалари Оврупода кенг тарқалди ва чуқур ўрганилди. Натижада бу нодир асарлар ҳақида тадқиқотлар олиб борилди ва рисолалар ёзилди. Инглиз олими О.К. Грунер «Ибн Сино «Тиб қонунлари» асарининг таҳлили» (Лондон, 1930) номли катта рисолани нашр этди. Немис олими М. Хартен тузган фалсафий қомуснинг 4-жилдида Ибн Синонинг диний ва этик қарашлари изоҳлаб берилди. (Берлин, 1908). Француз тадқиқотчиси Жахиер ва араб таржимони А. Нуриддин «Тиббиёт ҳақида шеърлар» (Париж, 1956) номли китобни яратдилар. Араб олими Ф.Раҳмон «Ибн Сино психологияси» (1952) рисоласини эълон қилди. Ҳозирги даврда Ибн Синонинг ҳаёти ва фаолиятига доир асарлар кўпайиб бормоқда. Буюк табиб ва аллома ҳақида маълумотлар жаҳондаги нашр этилган йирик қомусларда, тиббиёт ва фалсафа, диншунослик ва психология, тилшунослик ва адабиётшунослик, ҳатто мусиқашуносликка доир асарларда бор. Улар қаторида айниқса инглиз олими Ж.У. Уикенз масъул муҳаррирлигида нашр этилган «Абу Али Ибн Сино — олим ва файласуф» (Лондон, 1952) номли катта тўплам ҳамда араб олими М. Ҳ. Шоҳнинг «Ибн Сино «Тиб қонунлари»нинг умумий тамойиллари ва унинг ҳозирги давр тиббиёт назарияси ва амалиёти жиҳатдан таҳлили» номли йирик рисола (1966) алоҳида аҳамиятга эгадир.

Юқорида номи келтирилган илмий асарлардан баъзиларини ўзбек тилига таржима қилиш вақти етди. Чунки буюк Ибн Синонинг фалсафий, диний ва психологик қарашлари ҳақида ҳали билимимиз жуда саёз. Алломамизнинг турли фанларга доир ғояларини Шарқ ва Ғарбда шунчалик кўп ва чуқур ўрганмоқдаларки, биз ҳали уларнинг кўпидан бехабармиз. Яна бир таклиф. Биз Тошкентдаги биринчи ва иккинчи тиббиёт институти деб юрмай, улардан бирига Абу Али Ибн Сино номини берсак, айни муддао бўларди. Бу ўз илму taбобати билан жаҳонда шуҳрат орттирган бобокалон алломамизнинг руҳини шод этади.

ПОЛШАДА ҲАМ МАЪЛУМ

Поляк олимларининг туркий халқлар тарихи, фан ва маданияти, тили ва адабиётига доир асарлари ўтган асрлардан бери маълумдир. Полша Фанлар Академиясининг Шарқшунослик институти, Краковдаги Ягеллон университетининг шарқшунослик маркази ва Варшава уиверситетининг туркийшунослик кафедралари ходимлари туркий халқларнинг тарихий ёдгорликларини, адабиёти ва тил тарихини тадқиқ қилишда ном қозонганлар.

Айниқса Полша Фанлар Академиясининг академиги А. Зайончковский, профессорлар Т. Ковалский ва В. Котвичларнинг номлари туркийшуносликда жаҳонга маълумдир. Поляк олимлари 1954 йилда буюк олим ва шифокор Абу Али Ибн Синонинг ҳаёти ва фаолиятига бағишланган катта рисолани нашр этганлар. Академик А. Зайончковский Хоразм шоири Қутб томонидан бажарилган буюк озарбойжон шоири Низомийнинг «Хусрав ва Ширин» достонининг таржима матнини изоҳлар билан чоп этган. Бу машҳур олим XIX асрга тегишли Жамолиддин Муҳаммад Абдуллоҳ ат-Туркий тузган луғатни ҳам нашрга тайёрлаган. Бу луғат «Туркий ва қипчоқ тилларини ўрганишни хоҳловчилар учун китоб» номи билан машҳурдир. Академик А. Зайончковский ватандошимиз Абу Лайс ас-Самарқандийнинг мамлюк-қипчоқ тарихига доир рисоласини илмий таҳлил қилган. Машҳур немис шарқшуноси Р. Хартман академик А. Зайончковскийнинг асарларига тақризида: «Ҳеч ким бу олимдек ишни уддалай олмайди», деб ёзган эди. Поляк олими Юзеф Белявский: «Араб тилидаги фалсафий терминлар ал-Форобий, Абу Али Ибн Сино ва ал-Берунийларнинг асарлари асосида такомиллашди ва ривожланди» деб ёзади. Проф. Ю. Белявский француз олими А. Гуашоннинг Абу Али Ибн Сино ҳақидаги учта китоби борлигини қайд этади. Улардан бири Абу Али Ибн Сино ва Аристотелнинг фалсафий терминларини қиёслашга бағишланган ва Парижда 1939 йилда нашр этилган. Иккинчиси «Ибн Сино фалсафасининг лексикаси» деб номланиб, 1938 йилда Парижда чоп этилган. Учинчиси эса, «Ибн Сино фалсафасининг Оврупога таъсири» номи билан 1951 йилда Парижда нашр этилган. Шунингдек, ал-Форобий ва ал-Берунийлар қўллаган фалсафий терминлар ҳақида немис, француз ва испан тилларида кўпгина китоб, луғат ва мақолалар нашр этилгани кўрсатилган. Ал-Хоразмийнинг «Мафатиҳ ал-улум» деб аталган турли фанларга доир терминлари луғати ҳам поляк олими Ю. Белявскийга маълум бўлиб, уни «ўз даврининг нодир қўлланмаси» деб изоҳлайди.

Машҳур поляк тилшуноси, профессор Тадеуш Милевскийнинг тилшунослик назариясига доир поляк (1965) ва инглиз тилларида нашр этган (1973) китобида ўзбек тили ва бошқа туркий тиллар ҳақида қизиқарли маълумотлар бор. Профессор Т. Милевский кўрсатишича, поляк тилидаги «пан» — жаноб сўзи туркий тиллардан ўзлашган, аслида бу сўз «жупан» шаклида бўлиб биринчи бўғини қисқариб тушиб қолган. XV асрдан бошлаб «пан» сўзи «господин» сўзи ўрнида «хўжайин», «ҳоким» маъноларида қўлланган ва кейинча барча поляклар учун умумий бўлиб қолган.

Бошқа бир туркий сўз «ёқурт»-сут маҳсулоти «қатиқ» маъносида поляк тилида ва бошқа кўпгина ҳинд-оврупо тилларида ўзлашган. Ёқурт сўзи ўзбекча «ёғ-қурт» сўзига анча яқин келади. Бу сўз Веботорнинг инглиз тили изоҳли луғатида (1695-бет) ҳам туркий «ёғ-қурт» сўзидан олингани кўрсатилган.

ДАНИЯЛИК ТИЛШУНОСНИНГ КАШФИЁТИ

Жаҳон тилшунослигида тилларнинг икки турли таснифи мавжуд: 1) Тилларнинг келиб чиқишига, яъни қариндошлигига асосланган генеалогик тасниф ва 2) тилларнинг тизимидаги грамматик аломатларига асосланган типологик (морфологик) тасниф. тилларнинг яна бир таснифи борки, у ҳақида деярли ҳеч қандай маълумот йўқ. Бу тасниф «тилларнинг ностратик қариндошлиги назарияси» деб аталади. Бу назарияни даниялик машҳур тилшунос Холгер Педерсен (1887—1953) таклиф этган. У ўзининг 1903 йилда босилган «Туркий тилларда товуш қонуниятлари» номли катта мақоласида қадимий даврда бир-бирига узоқ қардош бўлган тилларнинг олтита катта оиласини «ностратик тиллар» деб атаган Х. Педерсен ностратик тиллар оиласига олтой, ҳинд-оврупо, ўрол, дравид, картвел ва семит-хамит тилларини киритган. Миқдори жиҳатидан икки юзга яқин тилларни қадимий келиб чиқиш жиҳатдан бир оилага бирлаштириш кишининг хаёлига ҳам келмайди. Олтой тиллари (улар 52 та) қаторига барча туркий тиллари (улар 31 та деб кўрсатилган) мўғул (9 та) ва тунгус-манчжур тиллари (11 та) киритилган. Корейс тили ҳам шу оиладан ўрин олган.

Қизиғи шундаки, машҳур дат тилшуноси Х. Педерсен нима учун ностратик тиллар оиласи ҳақидаги назариясини «Туркий тилларда товуш қонуниятлари» (1903) номли мақоласида кўрсатиб берди?

Х. Педерсен бу масалани бошқа асарларида таклиф этса бўлар эдику? Х. Педерсеннинг ўзи ҳам нима учун туркий тиллар ҳақидаги мақоласида ностратик тиллар оиласини таклиф этганини изоҳлаб бермаган. Лекин унда қадимий келиб чиқиши жиҳатидан бир-бирига узоқ қариндош бўлган тилларни ностратик деб атагани эътиборни жалб этади. Узоқ ўтмишда бу тиллар ҳозирги генеологик таснифдагидек олтита оила эмас, балки биргина ностратик тиллар оиласига бирлашган деб қараш мумкин.

КУЙГАН КЎНГИЛ

Хоҳ уловда, хоҳ яёв юрсам-да доимо инсонлар билан мулоқотда бўлишга интиламан. Уларнинг дардини тингламоққа, имкон қадар тасалли бермоққа ҳаракат қиламан. Мен 657-Андижон—Тошкент (Наманган орқали) поездига Хўқанди Латиф шаҳрининг шарқона дид ила безатилган шоҳ бекатидан чиқдим. Табиийки, вагон тўла одамлар... Вақт ўтиши билан ёнимдаги йигитлар-ла қизғин суҳбат бошланди. Бирбиримиз билан танишиб олдик. Менинг мухбир эканлигимни билгач, ёнимдаги ёшгина бир йигит: «Ака, сизга айтар гапим бор», — деб қолди. Унинг ҳикоясини тинглар эканман, дилим ўртанди, юрагим куйди... У сўзлар экан, кўзларини мендан олиб қочар, нигоҳларимиз тўқнашишини истамас эди назаримда...

— Ака мен онам тарбиясида ўсдим. Дадам бошқа аёлга уйланиб кетганлар. Беш бола онам билан яшаймиз. Ҳозир синглим ўғилчаси ва мен дадамни кўргани боряпмиз. Маслаҳатлашадиган гап бор... — Йигит оғир хўрсинди... Сўнгра давом этди. — Ўтган йили Тошкентда хизматда эканимда, синглим гап-сўз бўлиб қолибди. Хизматдан қайтиб шуни эшитдиму, дунё кўзимга қоронғу кўриниб кетди... Йигитни топиб, у билан очиқчасига гаплашдим. У аввалига тонди, кейин бўйнига олди ва синглимга уйланишга ваъда берди... Кунлар ўтди ва ниҳоят бола туғилди, ўртада ўша йигит ўз ваъдасини бузиб, бошқа қизга уйланиб олди. Рўзғори нотинч бўлиб, ажрашди. Синглим билан эса турмуш қуришни истамаяпти. Боласидан яна тонди... Судга берайлик десам, «Мен синглингизни зўрлаганим йўқ, ўзи рози бўлган», дейди. Нима қилишни ҳам билмай қолдим. Бу ёқда сингил азобда. Шуни дадам билан маслаҳатлашиб олмоқчимиз.

Шундан кейингина унинг ёнидаги синглисига назар солдим. Ёш, кўҳликкина, бир хонадонни гуллата оладиган хушсурат ва бир оз соддароқдек туюлди менга. Қўлидаги 6 ойлик боласи, дўмбоққина, ширindan-шакар... Мен ўйга толдим...

Одамнинг ўз боласидан тонишини ҳеч миямга сиғдира олмадим. Бир қарасанг, биров тирноққа зор, бир қарасанг, ўз боласидан воз кечган.

Ахир бир бокира қизнинг иффатини поймол этиб ҳам, яна бепарво юравериш мумкинми, қиз бир гул эмаски, уни тўйиб ҳидлаб, сўнг ташлаб кетгани... У тирик зот... У мушфиқ аёл... Судда, эҳтимол, ҳар турли важ-карсон келтириш, ўзи рози бўлган дейиш мумкиндир. Аммо виждон-чи? Уни алдай олармикан. Унда андак инсоф бўлса Ботиржоннинг (боланинг исми шундай) тақдири, келажаги ҳақида бош қотирмасмиди?! Наҳотки, у ўз ўғлини шум тақдирнинг аёвсиз қўлларига топшириб қўйиб, саланглаб юраверса!?

Фарзанд уволи жуда ёмон...

Поезд «тақа-тақ-тақа-туқ» қилиб шитоб билан қоронғу тун бағрини тилиб елиб бормоқда...

Ҳаёт қимматга тушадиган хатоларга тўла. Лекин одам бор — умид бор. Билгинки, яхши инсонлар ҳаттоки чумчуқ уясининг бузилишини хоҳламайдилар...

Ғўрлик, соддалик, ишонувчанликдан фойдаланиб қолиш пайида бўлувчилар йўқ эмас. Болаларни ғўрлик, хомликдан асрайлик. Уларни ўз тақдирига масъул қилиб тарбиялайлик. Акс ҳолда фожиалар такрорланаверади. Наврасталарни ҳаётни ов деб тушунадиганлардан асрайлик. Ўлжа пайида юрадиган, номус-орни унутганларга ҳушёр бοқайлик.

Баъзилар бу сатрларни ўқиб, «шунчалик сўзларни ёзишинг шартми. Ҳаётда озми бундай воқеалар. Ҳар ким ўз иффати, ўз тақдирига аввало ўзи жавоб берсин, ўзи посбон бўлсин...» — дейишлари мумкин. Лекин тубанликнинг илдизини очиб ташламаса, ҳаёт тузаладими?

Атрофга теранроқ назар солайлик! Ҳаққа зорлар бор, дили тўла алам, ситам, юраги тўла дард инсонлар бор... Уларнинг дардларига малҳам бўлайлик! Разил иллатларни бартараф этмоқ йўлларини қидирайлик! Ҳаммаси оила, мактаб, маҳалладаги тарбияга боғлиқ! Тарбияни қатъий, мустаҳкам, изчил йўлга қўйсак, ҳаётда йўқотиш, ситам, алдаш-алданиш шунча кам бўлади. Болаларимизни одобли, андишали, камтар, ширинкалом ва ор-номусли, иффатли қилиб тарбиялайлик! Савоб нима-ю, гуноҳ нима эканлигини англайлик!

Жамиятимизнинг келажагини барпо этувчилар, ҳозирги ёш авлод деймиз... Шундоқ экан, уларни шундай тарбия қилайликки, улар келажакда комил инсонлар бўлиб етишсинлар! Бу кунда бизларнинг кўзимизга майда, аҳамиятсиз нарсалардек бўлиб туюлаётган инсон фожиасига лоқайдлик, беписандлик бўлмасин.

Эркин ҲАЁНБОЙ ФИДОИЙ

БОҒЛАР БОЛГА ТЎЛДИ
Суратда Наманган тумани «Ғайрат» жамоа хўжалиги аъзоси Шаҳзода Қамбарова

Ёшлар ёшлар ҳақида

ТАЛАБАЛИК БИР ОЙЛИКМИ?

Талаба бўлиш қанчадан-қанча ўқишга талабгор ёшларнинг орзуси. Ҳар йили неча минглаб юртимизда мактабни битирган навқирон йигит-қиз талаба бўлсам деб орзу қилади. Мук тушиб, китоб ўқийди, имтиҳонларга жиддий тайёргарлик кўради. Хўш, у талаба бўлди. Лекин талаба бўлгандан кейин ҳам китоб мутолаа қилишни аввалги шашт билан давом эттирадими?

Яқин йилларда кузатганим шу бўлдики, имтиҳонгача талабгор талаба бўлиш иштиёқида тинмай ўқийди, ҳатто тунлари ухламай китобга мук тушади. Талаба бўлгач, кўпчилик тенгдошларимиз «ўқишга кирдим, энди бу ёғи осон», деб ўйлайдилар чоғи. Китоб ўқишни ташлаб қўйишади. Ана шу ўқимаслик «касали», афсуски, ҳозирги кунда ҳар қачонгидан кўпроқ тарқалган. Фақатгина сессиялар бошланган вақтда талабанинг ТАЛАБА эканлиги эсига тушиб қолади. Бир ой давомида шунақанги «қойиллатиб» ўқийдики, кунни тунга, тунни кунга улайди. Шу бир ой қийналганида «кейинги семестрда, албатта, яхши ўқийман» деган қарор билан сессияни якунлайди. Сессия тугагач, бу «қарор»лар эсидан чиқади-қолади. Ахир талабалик бир ойлик эмас-ку?!

Ажабланасан, нима бу-лоқайдликми ёки ўқиш масъулиятини ҳис қилмаслик, ёхуд ўзўзини масъулиятли кимса каби бошқара олмасликми? Нима бу-узундан узоқ, ойлаб давом этадиган сурункали хотиржамлик, айни ўқиш мавридида-ишлаш пайтида мияда тушуниб бўлмайдиган ишсизлик? Балки уларни ҳаёт мажбур қилаётгандир дейсан, ҳар ҳолда ҳар кимнинг шароити ҳар хил. Яхши яшаш, тенгқурлар қатори кийиниш, замонавий бўлиб юриш, ёки ўқиш учун моддий имкониятини ўнглаб олиш мақсадида ижтимоий меҳнат билан шуғулланаётган талабалар ҳам бор. Лекин ҳам ўқиб, ҳам ишлайдиган аксарият ёшларнинг дарсларни ўзлаштириши бошқаларга нисбатан яхшироқ эканлиги яна ўйлантиради, бу жараёнга кишида хайриҳоҳлик туғдиради. Эҳтимол назария билан амалиётнинг тенг олиб борилишида бирор синоат бордир, фаолиятга киришишнинг назарияни билишга — ўқишга ундашишдандир бу. Демак, ишлаб ўқувчиларнинг, халқ тили билан айтганда, ўз қамчиси ўзида.

Ҳеч бир соҳада (ўнта диплом билан ҳам!) билимсиз бир қадам силжиб бўлмайди. Қўлимизга тегадиган дипломнинг ва шу орқали ўзимизнинг қадримизни топиш учун аввало ЎҚИШни қадрлашимиз лозим, албатта. «Ўз қамчиси» — ўз қамчимиз бу фақат биздаги лоқайдликка, дангасаликка, ўзбўларликка урилади. Эрта-индин ҳаёт қамчиси эса, бу бошқа гап. У ҳеч кимни аяб ўтирмайди. Зеро, ҳаёт қамчисининг «сессия»си бир ой эмас. Биздан ота-онамиз элюрт, ватан кутаётган умидларни ўзимиздан-ўзимиз ҳам кутайлик, ўқиш билан рўёбга чиқарайлик.

Шерали НИШОНОВ,
талаба

ТИКЛАНИШ ВА ҚАДРИЯТЛАР ФАЛСАФАСИ

Ҳар қандай миллий тикланиш ва миллий тараққиёт миллатнинг ўз қадриятлари қувватини англашидан бошланади. Миллий истиқлол халқимизга ана шуни англашга йўл очиб берди. Шунинг учун бу борадаги илмий-тафаккурий изланишларнинг аҳамияти ҳам, қадри ҳам катта.

Жондор Тўлановнинг «Қадриятлар фалсафаси[1]» китоби қадриятларимизнинг миллий тикланишдаги ўрни ва аҳамияти, одам, олам ва жамият билан алоқалари, Ўзбекистоннинг жаҳон цивилизациясига ўзининг мустақил тараққиёт йўли ва бой маънавий-маданий қадриятлари билан қўшаётган ҳиссаларини фалсафий тадқиқ этишга бағишланган. Муаллиф қадриятга, «инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган, элат ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларига ва мақсадларига хизмат қиладиган табиат ва жамият ҳодисалари мажмуи», деб таъриф беради. Тўғри, бу таъриф махсус ўқув қўлланмалари ва «Фалсафа қомусий луғати»да ҳам мавжуд. Ҳатто у билан, «Қадриятшунослик»ни тадқиқ қилган фалсафа фанлари доктори Қ. Назаров каби баҳслашиш мумкин. Табиат ҳодисаларини, масалан, ёғаётган қорни ёки тонги сабони қадрият дейиш ўринлими? Айниқса бу табиат ҳодисалари китобда ўрганилмаганидан кейин? Лекин шунга қарамай муаллиф таърифини инобатга олишга тўғри келади.

Қадриятларни қадрли қиладиган — одам. Унинг ақлий-тафаккурий ва амалий-ижтимоий фаолияти. Одамдан ташқарида турадиган қадрият йўқ. Шу боисдан китобда инсон ва унинг ҳаёти энг олий қадрият, деб таъкидланади.

Тарих, давр яратган бойликлари, қадриятлари билан қадрли. Цивилизация ривожига салмоқли ҳисса қўшган даврларни биз кўпроқ эсга оламиз. Уларда яратилган қадриятлардан фойдаланамиз. Қадимги Шарқ жаҳон цивилизациясининг илк бешиги бўлган Бобил, Миср, Ҳиндистон, Хитой халқлари яратган бойликларнинг кўпчилиги аллақачон умуминсоний қадриятларга айланган, Шу жумладан умуминсоний қадриятларнинг шаклланишида Марказий Осиё халқларининг қўшган ҳиссалари ҳам улкан. Китобда Хоразмий, Форобий, Ибн Сино, Беруний, Улуғбек, Навоий, Абай, Бердақ, Махтумқули, Муқимий, Ҳамзанинг ахлоқ, одоб, ҳақиқатни излаш, одам ва олам ўртасидаги муштаракликлар, ватанга, меҳнатга муносабатлари ҳақидаги фикрлари қадриятлар сифатида ўрганилади. Албатта, битта мавзуда ушбу алломаларнинг барча қарашларини ўрганиш имконияти йўқ. Буни муаллиф ҳам сезади. Шунинг учун у келгусида миллий-маданий ва тарихий қадриятларга бағишланган дарсликлар, ўқув қўлланмалари яратиш зарурлигини таъкидлайди.

Қадриятлар маънавий бойликлар сифатида даврнинг қайси эътиқодларни ўзига дастур қилиб олганини, қандай миллий ва умуминсоний фазилатларга таянганини намоён этади. Шу нуқтаи назардан қадриятларни, давр кўзгуси, дейиш мумкин. Ж. Тўланов миллий онг, миллий ғурур ва миллий маданиятнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиб, уларни қадриятлар орқали намоён бўлишини, бу жараён эса доимо диалектик алоқада, ўзаро таъсирда эканини очиб беради. У ҳозир Ўзбекистонда рўй бераётган ўзгаришларга назар ташлаб, миллий-маънавий қадриятлар республикамизда яшовчи халқларни бирлаштириш ва баркамол инсонни тарбиялаш омили бўлаётганини таъкидлайди.

Китобда миллий, минтақавий ва умуминсоний қадриятларнинг муштараклиги масалаларига алоҳида боб ажратилган. Унда ижтимоий-сиёсий қадриятлар, табиий ва моддий қадриятларнинг бозор иқтисодиётига, Ўзбекистоннинг иқтисодий тараққиётига таъсири ҳақида сўз юритилади. Миллий, минтақавий ва умуминсоний қадриятлар ўртасидаги муштараклик асрлар давомида шаклланган. Ўзбекистоннинг жаҳон цивилизацияси билан алоқалари ана шу асрлар давомида шаклланган ўзаро ҳамкорлик, дўстлик, тенглик каби қадриятлар орқали амалга оширилмоқда.

Китобда муқассир томонлар ҳам йўқ эмас. Китобнинг номидан кўриниб турибдики, у қадриятларни фалсафий муаммо сифатида ўрганишга бағишланган. Фалсафа истаган мавзуни мустақил, чуқур илмий мушоҳада, ўзбек китобхонларига шу пайтгача номаълум қолаётган ёндошувлар орқали очиб бериш имконияти бор. Минг афсуски, муаллиф улардан оддий баёнчилик усулини афзал кўрган.

«Қадриятшунослик» (Аксиология) алоҳида илм соҳаси сифатида шаклланишида ғарб олимлари Шпенглер, Тойнби, Тейяр де Шарден, Сорокин, Зауэр тадқиқотлари муҳим ўрин тутади. Қадриятлар тўғрисида Ўзбекистонда ҳам талайгина ишлар бажарилган. Юқорида тилга олинган Қ. Назаров тадқиқотлари улардан бири. Унинг китобларида қизиқарли ёндашувлар ва баҳсли фикрлар кўп. Агар муаллиф ушбу тадқиқотчиларнинг қарашларига ўз муносабатини билдирганда, улардаги илмий усуллардан фойдаланганда, китобнинг илмий салмоғи ортган бўларди.

Қадриятлар жўн, ички ва ташқи зиддиятларсиз, юқоридан тушган кўрсатмалар билан осонгина, шу заҳоти ҳал бўладиган ҳодисалар эмас. Ҳар бир қадрият узоқ ўтмиш ва ҳозирги давр зиддиятларини ўзида акс эттиради. Агар китобда ушбу зиддиятлар чуқур фалсафий таҳлил қилинганида эди ҳар бир мавзу ўқувчида янада кўпроқ қизиқиш уйғотган бўларди.

А. Қ. ВАЛИЕВ,
ЎзФА мухбир аъзоси,
В. А. Алимасов,
педагогика фанлари номзоди

I. Тўланов Ж. Қадриятлар фалсафаси. — Т., Ўқитувчи, 1998.

Давоми. Боши ўтган сонда

ҚУЁШ ҚАЙДАН ЧИҚАДИ?

СКИФ ОҚСОҚОЛИНИНГ НАСИҲАТЛАРИ

Юнон-македонияликлар ҳеч қачон, ҳеч қаерда, Суғдиёнадагидек қаттиқ қаршиликка учрамаган. Искандарнинг энг машҳур саркардалари суғд ерида ҳалок бўлдилар. Александрнинг ўзи икки марта яраланди, асаби бузилиб бир неча бор оғир касалликка чалинди.

Бу ўринда Сирдарёда Искандар ҳузурига маслаҳат билан келган скиф элчиларининг ташрифи айниқса характерлидир.

Квин Курций «Александр Македонский тарихи» китобида скиф оқсоқолининг сўзини келтиради:

«... Сен ҳатто забт қилишинг мумкин бўлмаган нарсаларни ҳам истайсан. Шарқдан Ғарбга, Жанубдан Шимолга интиласан. Мабодо сен инсон зотини ўзингга тобе эта олсанг, сўнг ўрмонлар, қор-музлар, дарёлар ва ёввойи ҳайвонларга қарши уруш очарсан.

Сенга яна нима керак? Улкан дарахтлар узоқ яшашини, аммо уни ниҳоят бир соат ичида қўпориб ташлаш мумкинлигини билмайсанми? Дарахтнинг баландлигини билмай туриб, унинг мевасига кўз олайтирган кимса тентаклик қилган бўлади. Эҳтиёт бўл, меванинг ҳаммасини оламан деб, дарахтнинг устига чиқиб, шохи билан ағдарилиб тушма тағин.

Ҳатто ўрмон шоҳи йўлбарс ҳам майда қушларга ем бўлган экан. Занг темирни ҳам емиради. Ҳатто кучсиз мавжудод ҳам хавф солмайдиган бақувват нарса йўқ.

Сен билан ўртамиздаги душманлик боиси нимада?

Биз ҳеч қачон сенинг тупроғингга бостириб бормаганмиз. Биз ҳеч кимга хизмат қилмаймиз ва бировга ҳам ҳукмимизни ўтказишни истамаймиз.

Шуни билгилки, биз скифларга: ҳўкиз жабдуқлари, омоч, найза, камон ва қадаҳ мукофот қилиб берилган. Бу ашёлардан биз дўстларимиз билан мулоқотда бўлганда ва душманларимизга Қарши чиққанимизда фойдаланамиз. Ҳўкизлар кучи билан олган неъматларимизни дўстларимизга тутамиз, қадаҳда улар билан биргаликда худоларга атаб май ичамиз, камон билан душманларимизни отамиз, яқин келганларни найза билан урамиз. Биз Сурия подшоҳини, сўнгра эса форслар ва мидияликлар подшоҳларини енгган эдик. Шу ғалабалар туфайли Мисргача бўлган йўл биз учун очилган эди.

Сен бу ерга талончиларни таъқиб қилгани келганман, деб мақтанасан. Ўзинг бўлсанг оёғинг етган жойлардаги барча қабилаларни талон-тарож қилаяпсан. Сурияни забт этдинг, форслар мамлакатини ўзингга тобеъ этдинг, Бақтрия сенинг ҳукминг остида, Ҳиндистонга кўз олайтирмоқдасан, энди бўлса очофат ва тўймас қўлларингни бизнинг яйловларимизга чўзмоқдасан.

Бу бойликлар сенга нимага керак? Улар беҳад очарчиликдан бошқа ҳеч нарса келтирмайди-ку! Ундан ўзинг биринчи бўлиб безасан. Қанча кўп бойликка эга бўлсанг, шунча очофат бўласан...

Сен мағлуб этган одамлар менга дўст бўлади, деб ўйлама. Хўжайин билан қул ўртасида дўстлик бўлиши мумкин эмас. Уруш қилиш ҳуқуқи тинч пайтда ҳам сақланиб қолаверади.

Скифлар қасам ичиб, дўстликларини мустаҳкамлайдилар, деб ўйлама. Юнонлар ҳар эҳтимолга қарши шартномаларга имзо чекиб, худоларни ёрдамга чақиришади. Ким одамларга ҳурмат-эҳтиром кўрсатмасин, худоларни ҳам алдайди.

Садоқатига ишонч бўлмаган дўстнинг ҳеч кимга кераги йўқ. Танаисдан бошлаб то Франциягача бўлган жойларда яшаймиз. Македония бўлса Франция билан чегарадош. Демак, биз сенинг икки мамлакатинг билан ҳам дўстмиз. Шунинг учун бизнинг тимсолимизда душманингни кўрмоқчимисан ёки дўстларингними? Шу ҳақда ўйлаб кўр».

Искандар скифлар оқсоқолининг сўзларини эътибор билан тинглади, кейин босиқлик билан:

— «Мен ўз бахтимдан ва сизларнинг маслаҳатларингиздан фойдаланиб, тақдирим буюрганини бажо этаман, зеро, мен тақдирга ишонаман, — деб жавоб беради.

Юнон тарихчисининг китобидан олинган ушбу битиклар катта ижтимоий аҳамиятга молик бўлган қадимий ноёб ёдномадир. Аллома ўз асарида ўша замонлардаги ҳақиқий муҳитни, босқинчилик урушларининг албатта, фожеали тугашини кўпни кўрган кекса скиф оқсоқолининг сўзлари орқали рўй-рост бера билган. Манбаъларда ёзилишича, скифлар билан бўлган суҳбатдан кейин ҳам Искандар дарёни кечиб ўтиб, скифларга қаттиқ ҳужум уюштиради. Кўлмак суви ичиб оғир касаллик орттириб икки ҳафтадан ортиқ беморлик тўшагида азоб тортади.

Эрондаги тоғ ёнбағридаги Истаҳра шаҳрида зардўштийларнинг муқаддас китоби «Авесто»нинг ёндирилиши ҳақидаги маълумотлар ҳам кўп китоблар, ёдномаларда тилга олинади. Эрамиздан аввалги VI асрда «Табаристон подшосига ёзилган мактублар»да: «Искандар ўн икки минг терига битилган бизнинг китобимизни Истаҳрада ёқиб юборди» дейилган Араб тарихчиси Масъудий «Мурч уз заҳоб» асарида. Баъзи манбаъларда эса: «Искандар Зулқарнайн шаҳарини босиб олгач, «Авесто»ни тиббиёт, фалсафа, астрологияга оид қисмларини кўчиртириб олиб, ўзини ёқиб юборди» деган бошқачароқ фикр билдирилади.

Искандарнинг босқинчилик юришлари давридаги хунрезликлар, адолатсизликлар, вайронага айланган шаҳарлар, бутунлай қириб ташланган қабилалар, элатлар хусусида жуда кўп маълумотлар қолган. Эрон пойтахти Песреполдаги ҳашаматли шоҳ саройига ўт қўйилган. Усрушон водийсидаги тоғликлар билан бўлган қаттиқ жангда аҳолининг барчаси қириб ташланади. «Улар катта-кичик, қари-ёш бўлиб йигирма минг иссиқ жон эди...» деб ёзади Арриан «Александр Македонский юришлари» асарида. Кирисахтадаги саройлар, қалъалар, ибодатхоналар, уй-жойлар бузуб, ёндириб юборилди. Шаҳар ўрнида қултепа қолди. Самарқанд атрофидаги қишлоқлар ҳам таланиб,

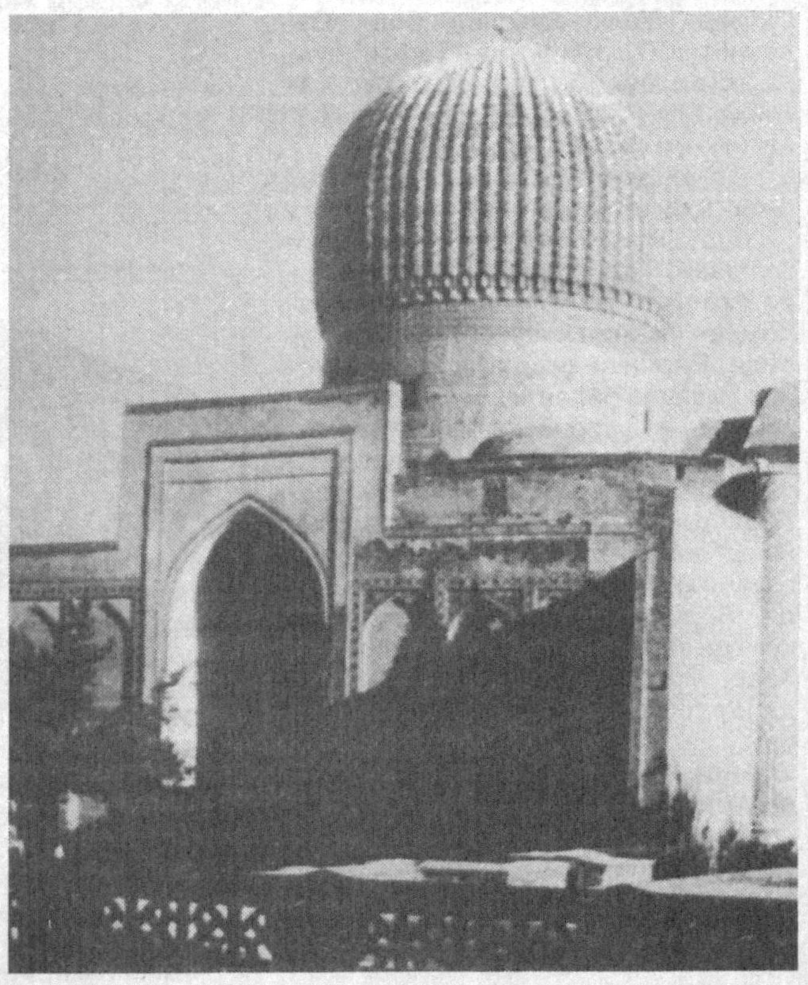

вайронага айланди. Умуман, Суғдиёнада юнон-македон босқинларида бир юз йигирма мингга яқин киши ҳалок бўлди. Искандар истилосидан кейин Суғдиёна юз йиллар давомида ўзига кела олмади.

РУХШОНАНИНГ ТАҚДИРИ

Искандар Ҳиндистонга сафари олдидан қиш бўйи Навтак шаҳрида яшаган. Бу кичкина қўрғон шаҳар Қаршига яқин бўлган, деган тахминлар бор. Навтак атрофида Херион деган мудофаа аҳамиятига молик қалъа бўлган. У қалъа эгаси номи билан «Херион қалъаси» деб аталган.

Искандар қалъани олиш учун кўп уринди, катта-катта дарахтларни кестириб, улардан қояга чиқадиган махсус нарвонлар ясатди. Оқар дарё устига кўприк ҳам қурди. Натижа чиқмади. Суғдлар таслим бўлишмади. Кўп жангчилардан ажралди. Шундан кейин қалъадаги эътиборли, обрўли одамлар билан алоқа ўрнатиш йўлини ахтарди. Ана шундай зодагонлардан бири Оксиорт бўлиб чиқди. Искандар қалъадагилар ўз ихтиёрлари билан таслим бўлсалар, жабр этмасликка, Оксиортга эса ҳокимликни ваъда қилди. Кейин унинг гўзал қизи Рухшонага уйланади.

Искандарнинг суғд қизига уйланганлиги хусусида юнон тарихнавис адибларининг битикларида кўпгина тафсилотлар сақланиб қолган. Плутарх ўзининг «Александр» романида қуйидаги фикрларни билдиради:

«Роксана гўзалликда бебаҳо, жамоли ниҳоятда кўркам эди. Александр уни кўриб маҳлиё бўлиб қолди. Роксана Александр орзу қилган гўзал эди. Бу чиройли қизни шоҳ ўзига никоҳ қилиб олди. Шундан сўнг ёввойилар Александрга ишонч билан қарай бошладилар. Александр бўлса ўз қалбини асир этган соҳибжамол қизни ранжитишни истамади».

Рухшонанинг Македонияга боргандан кейинги тақдири анча аянчли бўлади. Искандар Бобилди 33 ёшида вафот этди. Искандар вафотидан кейин унинг энг яқинлари, содиқ саркардалари, сарой оқсоқоллари йиғилишди. Салтанат тақдири ҳақидаги энг муҳим ҳаётий масала кўрилиб чиқиладиган бўлди. Искандар ўрнига энди кимни подшоҳ этмоқ даркор? Муҳокама узоқ давом этади. Охири масалага Пердикка аниқлаш киритди:

— Ҳозир талашиб-тортишиб ўтирадиган вақт эмас. Роксана Александрнинг содиқ, вафодор хотини. Подшоҳимиз уни жонидан ортиқ яхши кўрар эди. Бироз кутайлик, агар Роксана ўғил туғса, уни подшоҳ этайлик. Шундай қилсак, Александрнинг руҳи ҳам шод бўлғай. Ахир ҳақиқий ворис ўша-ку! Туғилиб вояга етгунча унга устоз этиб Леонад, Пердикка, Кратер ва Антипатрни тайинлайлик. Барча унинг таклифини маъқуллади. Рухшона ўғил кўрди. Унга Александр деб ном қўйишди. Кекса Антипатр империяни бошқармоқ учун Ардарий, Рухшона, Александрнинг онаси Олимпия ва ворис ёш Александр билан Македонияга қайтди. Ҳамма ишлар ўз йўли билан борар эди-ку, аммо икки йилдан кейин (милоддан олдинги 319 йилда) кекса Антипатр ҳам оламдан кўз юмди. Шундан кейин ҳокимият учун қаттиқ кураш кетади. Ана шу аёвсиз курашда Александрнинг осиёлик гўзал хотини Рухшона ҳам, ўғли Александр ҳам, онаси Олимпия ҳам ёвузларча қатл этилди.

Австриялик машҳур қадим дунё тарихчиси Фриц Шахермайр ўзининг «Александр Македонский» деган тарихий асарида бу фожеани шундай ёзади:

«Кассандр Македонияни ҳеч қандай қаршиликсиз эгаллаб олди, Олимпиадани асир этиб, у ва Александр билан боғлиқ барча нарсаларни йўқ этди (милоддан аввалги 316 йил)... Унинг буйруғи билан ҳарбийлар кенгаши Олимпиадани ўлимга ҳукм этди. Роксанани бўлса ўғли билан бирга Амфиполада қамаб қўйди ва улар милоддан илгариги 309 йилда ўлдирилди».

Шундай қилиб суғдиёналик Рухшонанинг тақдири ана шундай аянчли якунланди.

Кўҳна тарихмиз саҳифалри, икки дунё оралиғида макон этган Суғдиёна элининг гўдаклик тарихини яна ҳам чуқурроқ ўрганиш даври келди. Юнон-Рим манбаъларининг кўплари ўрганилмаган. Уларни биз асл манбаълар қолиб фақат рус тилида эълон қилинган материаллар орқалигина биламиз.

Президентимиз Ислом Каримов «Мулоқот» журнали 5-сонида эълон қилинган «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» мақоласида ёзганидек «... бино қанчалик баланд бўлса, унинг пойдевори ҳам шу қадар чуқур бўлади. Биз буюк давлат қуришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунинг учун замонавий сиёсий, иқтисодий, илмий-техникавий, маънавий имкониятларимиз билан бир қаторда тарихий асосимиз ҳам бор. 2750 йиллик буюк давлатчилик ўтмишимиз бор».

Буюк давлатларнинг тарихи ҳам, маънавий бойлиги ҳам улуғ бўлади.

Халқ ўз киндик қони тўкилган заминни муқаддас билиб, уни ҳеч-қачон тарк этмайди. Тарих гувоҳ: юнон-македон юришлари, Чингизхон араб босқини, рус истилоси — ҳамма-ҳаммаси эл-юрт бошига азоб-уқубат, эрксизлик келтирди. Аммо халқ, унинг буюк маънавий бойлиги, эътиқоди, иймони, бутун миллий одат-анъаналари билан сақланиб қолаверди.

Мақсуд ҚОРИЕВ

Ёзувчи Мақсуд Қориев кейинги йилларда тарихий мавзуларга қўл уриб анча хайрли ишлар қилмоқда. Унинг истиқлолимиз йиллари эълон қилинган «Сўғд ўғлони» («Спитамен»), «Ибн Сино» тарихий романлари, ҳикоялари, бадиаларини китобхонлар яхши қарши олди. Муаллифнинг газетамизнинг ушбу сонида давомли эълон қилинаётган «Қуёш қайдан чиқади?» мақоласи ҳам ёзувчининг ижодий изланишлари самарасидир.

Мустақиллигимизнинг етти йиллиги муносабати билан Президентимизнинг Фармонига биноан Мақсуд Қориев ҳам «Эл-юрт ҳурмати» ордени билан тақдирланди. Биз ёзувчи-журналист Мақсуд Қориевни юксак мукофот билан муборакбод этамиз, унга ижодий камолот тилаймиз.

Ёдимиз лавҳалари

Холида АҲРОРОВА,
Ўзбекистонда хизмат
кўрсатган маданият ходими

СУМБУЛ ИСИ

Дарвозадан ҳовлига кирдиму, эшик олдида узоқ туриб қолдим. Савр ойи поёнига етиб ҳовли гулга бурканибди. Сира уйга киргим келмайди. Бир парча бўлса ҳам ҳовлининг бўлганига не етсин. Баҳор келганини пайқайсан ҳеч бўлмаса. Онам ўз қўллари билан эккан — осмонўпар бўлиб кетган ўрик ҳовлини ифор исига тўлдириб оч пушти бўлиб гуллабди. Тозалаб супурилган ҳовли бетини шу нимпушти тангачалар тутибди. Эндигина одам бўйидан ошиб қолган ўрик ниҳоли ҳам биринчи бор гуллабди. Унинг гуллари салом қилаётган келинчак бетини яширган ҳарир пушти рўмолни ёдга солади. Ҳовлидаги бу манзарадан кечиб, ҳамма тарафдан уфуриб турган ифордан бебаҳра бўлиб, тангачаларни босиб уйга киргим келмай, ошхона яқинидаги курсида узоқ ўтириб қолдим. Исми жисмига монанд ҳилолгина келиним Наргизахоннинг: «Ойижон, чой дамладим, қайноққина, совимасин. Иссиқлаб келдингиз...» — деган майин овози хаёлимни олди ва оҳиста юриб айвонга чиқдим, йўлак эшигини очдим.

Во ажабо, баҳор таровати йўлакни ҳам тўлдирибди. Ичкари уйга кирдим. Бу хона ҳам муаттар исларга тўлган. Лекин бу ҳовлидаги ўрик гулининг ҳиди эмас — бошқа ис. Жуда таниш ис... Алангладим. Емак устолидаги гулдонда қип-қизил лолалар. Куни кечагина қизим Умидахон келтирган қип-қизил лолалар эди бу. Лекин хонани тўлдирган ис лоланики эмас — тамомила бошқа. Жудаям таниш ёқимли ис. «Қизиқ, лолалар қанчалик чиройли бўлгани билан иси ноҳушроқ бўлади-я...» — хаёлимдан кечди. «Ҳар гулнинг ҳиди бошқа» — деганлари шудир-да, — дея ўйларканман, хонамга кирдим.

Не кўзим билан кўрайки, ёзув устолимда, кичкинагина сопол гулдонда сумбул. Бор-йўғи бир қаричгина келадиган олти дона сумбул. Уч донаси оппоқ, икки донаси пушти ва биттаси оч бинафша ранг бу гул хонани ифор иси билан тўлдирибди-қўйибди. Мўъжазгина гулдонда турган бу гуллар идрокимда ғалаён кўтариб, қалбимни жумбушга келтирди. Эслаб кетдим — Зулфия опагинамни эсладим. Ўттиз тўрт йил мобайнида, аввалига Ўзбекистон Давлат нашриётида икки йил, сўнг «Саодат» журнали таҳририятида 32 йил бирга ишлаган, умуман олганда ярим аср мобайнида яқиндан — жуда яқиндан билганим суюкли опам, элнинг ардоқли ва суюкли шоираси Зулфия Исроиловани эслаб кетдим. Гунафша ва чўчмомалар қатори кўкламда ҳаммадан аввал очиладиган бу гулларни Зулфия опам келтирардилар менга... Зулфия опамлар...

Ўрис тилида гиацинт деб аталадиган бу гуллар ҳар кўклам гилам бўлиб очилиб ётарди Зулфия опамнинг ҳовлиларида. Ҳовлига қадам қўйдингизми, бу ис баҳорий кайфият, баҳорий илиқлик билан сийларди кишини. Композиторлар кўчасидаги бу ўнинчи ҳовли девори теграсида баланд сўрига кўтарилган бир неча туп ҳусайни, бир-икки туп гилосу, луччак шафтолини демаса, ранго-ранг атиргулларга бурканган бўларди. Ёз бўйи то кеч кузгача ранго-ранг товланиб, ифор иси билан ҳовлини тўлдирган бу гуллар очилиш навбатини сумбулдан оларди. Ҳовлидаги дов-дарахтлар, узумлар ва гулларни парвариш қилишни суйган Омонжон экканмиди бу гулларни — билмадим...

Лекин, айни шу дақиқада, гулдондаги сумбулга кўзим тушиб, юрагим гупуриб, кўзимдан тирқираб ёш чиқиб кетди... Кўклам кезлари Зулфия опам келтирардилар таҳририятга сумбулни. Бир қучоқ қилиб келтирардилар-да, котибага бериб, ҳамма хоналарга қўйиб чиқишни топширардилар... Неча-неча кунгача хоналаримизда сумбул иси уфурарди. Сувини алмаштириб турсанг бас — ҳафтаўн кун турарди.

— Шоира-да, Зулфияхон, шоира... — деб қўярдилар меҳр билан масъул котибимиз журналист Салоҳ Ҳасан.

Хонасида, ўзи ишга етиб келмасдан қўйилган гулни кўрган ходимлар бирин-сирин ийманибгина кириб келишарди, муҳаррир хонасига.

— Кечирасиз, Зулфия опа, кечикдик... — деб гап бошларди шунда қизлардан бири. — Биз олиб келиш ўрнига сиз келтирасизми бизга гулни...

— Эй, қўйинглар-е, бу гапларни... Гулни ҳар доим сизлар келтираверасизларми, менгаям навбат беринглар-да, — деб чарақлаб кулардилар, ўринларидан чаққон туриб, хона ўртасига чиқиб қулочларини ёзардилар — қизларнинг бари, ёшидан қатъий назар, она бағрига талпинган гўдак мисол баробар чопиб келиб қучоқлаб олишарди Зулфия опамларни. Айни шу сонияда ушбу сатрларни битарканман, ўйлаб кўрсам, мен ҳам ҳаётимнинг оғир дақиқаларида бу қайноқ бағирда неча-неча бор юпанч топган эканман ва мен хом сут эмган банда бу ҳол ҳамма вақт давом этади, бунинг поёни бўлмайди, деган ишончда бўлган эканман...

Умуман, хўб ажойиб муҳит ҳукм сурарди таҳририятимизда. Бу муҳитни бош муҳарриримиз Зулфия, масъул котибимиз кекса ва маҳоратли журналист Салоҳ Ҳасан, бутун таҳририятнинг отахони — техник редактор Зокиржон Раҳимовлар (жойлари жаннатдан бўлсин ҳаммаларининг) бунёд этишганди. Таҳририятимизда катталар иззатда, ёшлар хизматда ва ҳурматда эди. Ҳамма ўз ўрнини биларди. Ҳар борада ходимларга ўрнак эдилар Зулфия опам — соч турмаклашдан тортиб кийинишгача, рўзғор тутишдан тортиб фарзанд тарбиясию, қайнбўйинлар билан мулоқотгача...

Бўлимлардан бош муҳаррирга етиб келган қўлёзмаларни кўрганда ҳам Зулфия опамлар, ҳатто, кеча ишга келган ходимнинг ҳам иззатнафсига тегмай, камчилик ва хатоларини ётиғи билан тушунтирардилар.

Вилоятларга иш юзасидан сафарга кетган ходимлар сафардан қайтгач, албатта бош муҳаррир суҳбатида бўлиб, кўрган-кечирганлари, хулосаларини сўзлаб берар, бош муҳаррирнинг йўл-йўриқларини, фикр-мулоҳазаларини аниқ билгачгина ёзишга киришарди. Одатда очерк битгач ходим ёзганини Зулфия опамларга ўқиб берарди. Ўқиш жараёнида бир варақай таҳрир қилиб кетиларди. Таҳрир қилиб бўлингач, қўлёзманинг биринчи саҳифаси чеккасига «машинкага»деб имзо чекилиши байрам бўлиб кетарди. Шунда ёзганини муҳаррирга манзур этолган ходим муҳаррир хонасидан музаффарона табассум билан бахтиёр чиқиб келарди. Уларнинг бу табассумида Зулфия опамларга нисбатан ҳам меҳр, ҳам ифтихор туярдим.

Шу онда — ушбу сатрларни ёзатуриб, таҳририятимиздаги дўстона иқлимни, самимиятни эслаб, бирга-бирга ишлаган йилларимиздан қалбимда қониқиш туйғуси пайдо бўлиб, бир жамоа эмас, бир оила бўлиб кетганимизни ҳис қиламан.

Муҳаррирнинг таҳририятни бошқариш, журнални муштарийларга манзур қилиш, имкони қадар кўпроқ хонадонга кириб бориши йўлидаги саъю ҳаракатлардан ташқари унинг ташкилотчилиги ҳам катта аҳамият касб этади.

Шундай йирик ишлардан бири «Наврўз» байрамини тиклаш масаласи эди.

1963 йил эди. Бир куни Зулфия опам менга, ўзбек халқининг «Наврўз» байрами бўлгани, бу байрамга диний байрам деб айб тақаб урфдан чиқариб юборилганини айтдилар.

Ўшанда ёшим ўттиз бешга бориб ҳам бу байрамни кўрмаганман, ҳатто ҳеч қачон эшитмаганман ҳам.

Талабларни билганим учун ҳам:

— Рухсат тегармикан... — дедим иккиланиб.

— Буёғини менга қўйиб беринг. Депутат сифатида ўзим ҳаракат қиламан. Марказқўмга чиқаман. У ердагилар ҳам сизга ўхшаган ёшлар. Сизга ўхшаб улар ҳам бу байрамни билмайди. Уларга тушунтириш керак. Бу байрам ислом динига алоқадор эмас. Ислом дини келмасидан анча илгари халқимиз уни байрам қилган. Кутубхоналарда ўтириш, вилоятларда бўлиб, кексаларнинг хотирасини ўрганиш керак... Хуллас, хотира қудуғини қазиш керак...

Зулфия опам бошлаган ишларини охирига етказмасдан қўймасдилар. Шароф Рашидов қабулида бўлиб, бу масалани ҳал қилиб келдилар. Ўшанда Шароф Рашидов: «Агар таҳририятингиз ўзбек халқига бу байрамни тиклаб беролса, катта савобга қолади» — деган эканлар. Ҳатто бу борада қилинадиган ишларнинг икир-чикиригача фикрлашишган экан.. Биз ўшанда журналимизнинг бир сонини Наврўз байрамига бағишладик. Таҳририят бош муҳарриримиз раҳбарлигида Сурхондарё вилоятига сафарда бўлиб, юртимизнинг кўклам энг илгари келадиган бу гўшасида, ўша чоқларда илк бор наврўз байрамини ўтказиб қайтдик...

Сумбул иси... Мўъжазгина гулдонда бўй таратиб турган бу гул қанча хотираларни ёдга солди...

Кўклам ажойиб фасл-да. Зулфия опам таваллуд топган ва суйган фасл. Ёзув устолимдаги сумбул ҳамон атр сочмоқда. Мен эса бу гулнинг ҳеч қайси бир гулда такрорланмас чиройини томоша қилиб, исидан ҳузурланиб ўтирарканман, эллик йиллик мулоқот давомида маънан қанчалар бойиб борганим ҳақида ўйлайман.

Зулфия опам билан ҳамнафасликдан мадад топган бир менми?... Улар ниҳоятда кўп — Тошкентдагина эмас, барча вилоятларда бор Зулфия опамларнинг шогирдлари. Ҳозирга келиб улар ўзи устоз — қатор шогирдлар мададкори. Шоира, муҳаррир, давлат арбоби Зулфия Исроилова мадади билан шеърият оламига қадам қўйган ва унда муқим қолган шоиралар ва шоирлар қанча — буни айтиб беролмайман. Буни тан олиш уларнинг ўзларига ҳавола. «Фалончи ё Писмадончи менинг шогирдим бўлади» — дейиш тўғримас. «Фалончи менинг устозим!» — деб шогирд айтиши чиройли, агар шундай деб ҳисоблаcа...» — деганларида Зулфия опам қанчалик ҳақ эканликларини кейинчалик англадим. «Фалончи менинг устозим!» — деб ифтихор билан айтилганга не етсин.

Муҳарриримиз таклифи билан журнал саҳифасида барқарор ўрин олган «Қизлар саҳифаси»дан қизлар шеърият оламига парвоз қилди.

Зулфия опамни хотирларканман, кўпинча кўз ўнгимда, папка-папка материалларни сумкаларига қўшиб бағирларига босганча таҳририятдан чиқиб кетаётганлари намоён бўлади. Ишга келганда қандай шаҳдам юриб, кириб келган бўлсалар, ишдан қайтишда ҳам шундай шаҳдам юриб чиқиб кетардилар — биз чарчаганларини сезмасдик.

Кейин... Кейин эса, тунда уйқу ҳисобигами, шанба-якшанба кунлари ҳордиқ ҳисобигами шу ишларни поёнига етказардилар. Ҳатто бетоб бўлиб қолганларида ҳам журналнинг навбатдаги сони босмахонага тушадиган бўлса, тўла шаклланган барча материалларни, бош муҳаррирнинг талабларига кўра (суратларию, макетлари билан) уйларига йўллардик. Ҳозир эсласам хафа бўлиб кетаман — ҳатто стационарга материалларни элтиб берган вақтларимиз ҳам бўлган.

Зулфия опамлар ўз ижодларига қанчалар талабчан бўлсалар журнал ишига ҳам айнан шундай муносабатда бўлардилар. Ўзларидаги журналга бўлган бу муносабатни ходимларда ҳам тарбиялардилар. Таҳририят ишида муаллифлар билан ишлаш ишига алоҳида аҳамият берардилар.

Одатда, ҳар қандай таҳририятнинг муштарийларига айтадиган ўз сўзи бўлади. Бу сўзни, албатта бирон муаллифнинг мақоласи орқали етказилади. Бундай чоғларда бош муҳарриримиз мақолани журналга ёзиб беражак муаллиф моҳир қаламкаш ва шу сўзни айтишга маънан ҳақли бўлмоғи керак деб ҳисоблардилар.

Эсимда, 1959 йилда журналда «Маданият университети» саҳифасини очдик. Бу сиртқи университетимизда чоп этиладиган «Маданий киши» деган илк мақоланинг муаллифи таниқли олим филология фанлари доктори, ўша пайтда мухбир аъзо ёзувчи Иззат Султон бўлди. Бу мақола «Ўзбекистон хотин-қизлари» журналининг 1959 йил август сонида чоп этилди. Бу мавзу ҳали-ҳануз долзарб. Ўшанда, орадан 17 йил ўтгач, кўплаб журналхонларнинг таклифи билан (бу таклифлар журналхонларнинг конференцияларида изҳор этилади) 1976 йилда такроран чоп этдик...

Ҳар гал адиблар билан мулоқотда журналхонларни қизиқтирган саволларга жавоб берадиган асарлар ёзиб беришларини илтимос қилардик. Абдулла Қаҳҳор, Ғафур Ғулом, Миртемир, Мақсуд Шайхзода, Мирзакалон Исмоилий, Асқад Мухтор, Одил Ёқубов, Шуҳрат, Озод Шарафиддинов, Саид Аҳмад, Мирмуҳсин, Раҳмат Файзий ва Ҳамид Ғуломлар ўз асарлари, мақолалари ва шеърлари билан журналимизнинг мавқеини кўтаришарди. Журналнинг ҳар бир сонида биронта ўзбек адибининг ҳикоясини чоп этишга ҳаракат қилардик.

Агар адашмасам, 1970 йил эди. Журналнинг навбатдаги сони тайёрланаяпти-ю, лекин ҳикоя йўқ. Бу гапни эшитиб Зулфия опам ҳикоянавис адибларга бирма-бир қўнғироқ қила бошладилар...

Бироз ўтиб яна кирсам, опа: Севинаверинг — журнал ҳикоясиз чиқмайдиган бўлди, — дедилар.

Дарҳақиқат, эртаси эрталаб Саид Аҳмад ҳикоя келтирди. Бу — «Келинлар қўзғолони» деган ҳикоя эди. Ҳикоя «Саодат» журналининг 1970 йил еттинчи сонида чоп этилди. Кейинчалик адиб шу ҳикояси асосида «Келинлар қўзғолони» деган уч пардали комедия ёзди ва бу асар ҳам «Саодат» журналининг 1976 йилдаги 7, 8, 9 ва ўнинчи сонларида чоп этилиб, журналхонларга манзур бўлди. Бу ўринда ёзувчи билан муҳаррир ўртасида дўстона муносабат, муҳаррирнинг шахсан ўзининг адибга мурожаати ва адибнинг таҳририятга — унинг муҳарририга ҳурмат эҳтироми намоён эди.

Муҳарриримиз шоир бўлгани учун ҳам кўпчилигимиз улар битган шеърни ҳаммадан аввал ўқишга иштиёқманд бўлардик. «Саодат» таҳририятида уларнинг шеър ёзганларини эрталаб ишга келаётганларида қадам олишларидан билардик. Учинчи қаватдаги узундан-узун йўлак бошидан шаҳдам одимлаб келаётганларидаёқ, қандайдир ички туйғу билан буни пайқаган ходимлар Зулфия опам ортидан хонага кириб боришаверарди.

Шундай чоғларда Зулфия опам иш столи ёнига эмас, хона ёнбошидаги узун мажлис столи бошига жойлашар, столнинг икки тарафини эса бизлар эгаллардик. Зулфия опам жуда қуюқ сўрашардилар ходимлар билан — ота-онаси, бола-чақаси, ўзининг кайфиятини сўрар, оилада бирор муаммо бор-йўқлигини суриштирардилар, керак бўлганда ёрдамларини аямасдилар... Кейин сумкаларидан қора дафтар чиқарардилар. 24 саҳифали дафтарнинг муқоваси қора бўлганлиги учун биз уни «қора дафтар» деб атар ва ундаги тонгдек оппоқ шеърларни тинглашга чоғланардик. Биз «қора дафтар» деб атаган бу дафтар, эҳ-ҳе, аллақанча шеърлар қораламаси билан тўлган эди. Одатда Зулфия опам шеърларни араб алифбосида битардилар. Ўша куни яна кимда янги шеър бўлса ўқилар ва гўё «муҳокамадан» ўтарди. Гўё биз мушоира ўтказгандек бўлардик...

«Саодат» журналида оммавий ишларга катта аҳамият бериларди. Муҳарриримиз эътиборни қишлоққа қаратишни даъват қилардилар.

— Юзингизни қишлоққа ўгиринг. Муштарийларимиз асосан қишлоқ аҳли эканлиги ёдингиздан кўтарилмасин-а... — дегувчи эдилар.

Ҳамма вилоятлар ва Қорақалпоғистонда «Саодат»нинг вакилалар бўлими очилган эди. У бўлимлар таҳририятимизга лавҳа, очеркларимизга қаҳрамонлар танлашда, вилоятларда «Саодат»ни тарғиб қилиш, учрашувлар ўтказишда, журналга обуна ишларини олиб боришда кўмаклашарди. Оммавий ишлар якуни ўлароқ, бошда 15 минг нусхада чиққан журналимиз бора-бора миллион нусхадан ортиқ тарқаладиган бўлди. Бунда ҳам, албатта таҳририятнинг, ва шунингдек, бош муҳаррирнинг роли катта эди.

Зулфия опамнинг яна бир хусусиятларини эсламай ўтолмайман: жаҳонгашта шоирамиз сўзларида барқарор турадиган бурч кишиси эдилар. Шеърларида куйлаганларидек: халқ тақдирин бир жилғаси мисол диёримиз жўшқин оқимига қуйилиб, унга мадад бўлардилар.

Зулфия опамда шоиралик, раҳбарлик хусусияти ва ташкилотчилик узвий боғлиқ эди. Раҳбар бўлганда ҳам шундай раҳбар эдиларки, ходимлар ўз муҳарририга тоғ каби суянарди. Бир одатлари менда ҳар вақт таҳсин ҳиссини жўш урдирарди. Бирон-бир кимсадан азият чекканларида ундан нолиганларини кўрмадим. Ҳар қандай чоғда иккинчи тарафни тушунишга уринганларининг шоҳиди бўлганман, шогирдларига эса еб турган нонларини ҳам берардилар. Уларнинг айримлари вилоятлардан келган уй-жойсиз ёшлар. Уларнинг бир қанчаларини, не-не қийинчиликлар билан уй-жойлик қилганларидан хабардорман. Шундай пайтларда уй-жойлик бўлган кимсадан ортиқ севинардилар. Қўлларидан кимгадир ёрдам кўрсатиш келганига ўзларида йўқ қувонардилар. Балким шундай чоғларда, то Ҳамид Олимжон ўзи уй қуриб кўчиб ўтгунига қадар Обсерватория кўчасидаги икки хонали уйда 8—9 киши яшаганларини эслагандирлар... Кўп эслардилар Зулфия опам у манзилни. Зеро, бу Ҳамид Олимжон билан бахти бекам яшаган гўшалари эди. «В тесноте, но не в обиде» деб ўрис нақлини тилга олардилар у йиллар ҳақида гапирганларида.

Мен илк бор таниган чоғлар Зулфия опамлар шоир Ҳамид Олимжоннинг беваси эдилар — Ҳамид Олимжоннинг фожиали ҳалок бўлганига тўрт йил бўлган. Қарамоқларида етти яшар қизалоқлари Ҳулкар ва тўрт ёшли Омон билан Ҳамид Олимжон қурган уйда қайин оналари Комила ая, қайин инилари ТошДУ толиби Сарвар, қайин сингиллари Роҳатой, Саҳобатой ва Муҳаббатлар билан гавжум хонадонда истиқомат қилар, Ўзбекистон Давлат нашриёти поэзия бўлимида муҳаррир бўлиб ишлардилар.

Давоми тўртинчи бетда

ГУЛЛАР ИЧРА ГУЛЛАР.
Турғунбек МАҲКАМОВ олган сурат.

СУМБУЛ ИСИ

Боши учинчи бетда

Ўша кезлар Зулфия опам, худди қўшиқда куйлангандек қошлари камон, кўзлари чироқдек порлардию, лекин бошдан кечган мусибат кўланкаси аҳён-аҳёнда бир лабда кўриниш бериб қолган табассумни ўчириб турарди. Лекин гўзал инсон ҳар қандай вақтда ҳам гўзал... Кейинчалик билсам, фожиадан огоҳ бўлганларида бир кеча сочлари оппоқ оқариб кетган экан. Аммо сочнинг оқи ҳам ҳуснларига соя сололмас, балки ҳуснларига ҳусн қўшгандек туюларди менга. Ана ўша йилларда туғилган эди Зулфия опамнинг юрагимни қиймалаган мунгли шеърлари. «Кечир, қолдим ғафлатда» шеърларини ўқиганимда Зулфия опамнинг дардларига шериклик кўз ёш бўлиб қуйилиб юзларимни ювардим ўша кезларда...

Ростдан ҳам, ҳар қандай шоир ўз қалбига ошно туйғулар устида тўхтайди, кўрган-кечирганлари, нари борса, эшитганлари — қалбига яқин, қалбини қувнатган, қалбига ларза солган туйғулар устида тўхтайди — сўйлайди. Зулфия опам ҳам шундай бахтдан энтикиб, бахтсизликдан сирқираб яшадилар ва ижодларида ҳам шундан баҳс юритдилар. Ўзлари самимий одамлар-самимиятни қадрлардилар, элни ардоқлардилар, унинг ардоғида, меҳрида бўлдилар. Ҳамиша «қалблари меҳнатга, қаламга чанқоқ» шоира опам «яйратганда ҳушбахт яйраб», бўрон чалганда ҳам синмай, ёрга, фарзандларга, элга, касбга садоқатла яшаб ўтдилар. Улар ўстирган боғ: фарзандлар ўзидан кўпайиб невара-чеваралар камол топаяпти, ҳаётдан муносиб ўрнини эгаллаяпти...

Яқинда Композиторлар кўчасидаги ўнинчи ҳовлида бўлдим. Ҳарвақтдагидай бир ҳовли гул: қизил, пушти, новвот-ранг... Яна лолалар. Қип-қизил лолалар. Эшикдан кирган ҳар кимсага келинчакдек эгилиб салом билан кутаётгандай...

Менинг меҳрибон Зулфия опам. Бир отанинг, бир онанинг фарзандлари бўлмасакда, мен уларни опам деб билганман. Тақдир тақозоси биланми, сал кам эллик йиллик яқинликда мен. Зулфия опамдан ҳеч кимдан кўрмаган меҳр кўрдим — оқибат кўрдим. Лекин мендан қайтдими? Қайтмадими? Яхшилик қилиб улгурдиммми? Улгурмай доғда қолганим рост бўлдими? Билмадим. Жоним азобда қолди. Жудолик азоби қоғозга туширилган битик эмаски, қўлингга ўчирғични тутсанг-да, хаёлингдан ва ҳаётингдан ўчириб юборсанг. Ҳаёт экансан, бу азоб ҳаммавақт сенга ҳамроҳ. Лекин бир нарса юракка таскин беради. Зулфия опамнинг ўзлари ёзганларидек, ҳаёт боғлари ҳувиллаб қолмади. Ҳар бири ўн фарзанд ўрнини босадиган қизлари олима Ҳулкар Олимжонова билан ўғиллари фан номзоди Омон Олимжоновлар ва қатор набиралар бу боғни янада яшнатиш йўлида саъю ҳаракатдалар...

Мўъжазгина сумбул хаёлимни қайларга олиб кетди. Шу баҳона қоғозга туширган хотиротларим денгиз эмас, йўқ, океандан томчи холос.

ИМОМ БУХОРИЙНИНГ ШОҲ АСАРИ

Абдулҳаким Шаръий ЖУЗЖОНИЙ

Иккинчи мақола

Имом Бухорий кўп асарлар муаллифи бўлган. Турли манбаларда қайд этилган унинг асарлари сони 25 тага етиб боради. Улардан айримлари турли мамлакатларда нашр этилиб, айримлари қўлёзмалар шаклида мавжуд, аммо улардан баъзилари ҳозирча бизга етиб келмаган. Мазкур асарлардан айримлари «ат-Тарихул-Кабийр», «ат-Тарихус-Сағийр», «Халқу-афъолил-ибод», «Сулосиётул-Бухорий», «ат-Тафсийрул-кабийр» бўлиб, «ал-Жомиъус-саҳийҳ» ёки «Саҳиҳул-Бухорий» унинг энг муҳим китоби ҳисобланади.

«ал-Жамиъус-саҳийҳ» китобининг аҳамияти

Ушбу муҳим асарнинг аҳамияти шундаки, ҳадислар кенгроқ маънода «суннат» ёки «сунна» Қуръони каримдан кейин иккинчи ўринда туради. Биринчи ҳижрий асрда ҳадислар Қуръон билан қўшилиб кетмаслиги учун, уларни тўплашга рухсат берилмас эди. Лекин иккинчи ҳижрий асрнинг ярмига келиб, кўп сабаблар, айниқса тўқима ҳадислар сони ошгани туфайли, ҳадисларни ёзиб олиб тўплаш ишига киришилди. Биринчилардан бўлиб бу ишга қўл урганлар Мадинада Молик ибн Анас, Муҳаммад ибн Исҳоқ, Маккада ибн Журайж, Кўфада Суфён Саврий, Басрада Ҳаммод ибн Солма, Яманда Муаммар ибн Рошид, Марвда Абдулло ибн Муборак, Шом (Сурия)да Авзоъий, Мисрда Лайс ибн Саъд эдилар. Улар жамлаган асарлардан бизгача фақат имом Молик тўплаган «ал-Муватто» китоби етиб келган.

Улардан кейин ҳадис тўпловчиларнинг иккинчи табақаси етишиб чиқди. Улар «Муснадлар» муаллифлари бўлиб, Аҳмад ибн Ҳанбал уларнинг машҳур намояндаси эди.

Учинчи ҳижрий аср, ҳадисларни танқидий асосда тўплаб, уларнинг саҳиҳларини заифларидан ажратиш (саралаш), равийларни ишонарли ва ишончли эмасликларини белгилаб олиш даври эди. Бу даврда олтита саҳиҳ китоблар (сиҳоҳи ситта) деб аталган энг мўътабар асарлар муаллифлари майдонга чиқдилар. Улар Имом Бухорий, Муслим, Термизий, Абу Доуд, Насоъий ва ибн Можа эдилар. Ушбу олти китобдан энг саҳиҳ ва Қуръондан кейин энг мўтабар деб қабул қилингани Бухорийнинг «ал-Жомиъус-саҳийҳ» асари ҳисобланади.

Бухорий, ўз асарини фиқҳ илмининг бобларига мослаштириб тартибга солди. Бухорий бу ҳақда шундай деган экан: «Мен ушбу китобни олти юз минг ҳадис ичидан ажратиб олиб, 16 йилда уни тамомладим ва ўзим билан Аллоҳни ўртамизда уни ҳужжат қилиб қўйдим». Фарбарий айтишича, у яна бундай деган экан: «Ҳеч бир ҳадисни ғусл қилмай туриб икки ракат намоз ўқимай туриб, Саҳийҳ китобимга киритган эмасман...»

Муҳаммад Фуод Абдулбоқий «Ислом энциклопедияси»да ёзишича, Ҳофиз Дориқутний бундай деган экан: Бухорий бўлмаганда имом Муслим келиб етилмасди.

Саҳийҳ Бухорий 97 китоб, 3450 бобни ўз ичига олиб, Ибнуссалоҳ ва Нававий айтишларича, ундаги ҳадислар сони такрорланган ҳадислар билан бирга 7275 тага етиб боради.

Имом Бухорий, саҳиҳ ҳадисларни танлаб олишда бир қоидани қабул қилган экан. Уни ҳадисшунослик илмида «Шартул-Бухорий» (Бухорийнинг шарти) деб атаганлар. Унга биноан Бухорий ибн Ҳажар Асқалоний ёзишича, шундоқ ҳадисни саҳиҳ деб билардиким, унинг ривояти силсиласидаги барча ровийларнинг ҳар бири машҳур бир саҳобийга етиб боргунча, буюк муҳаддислар томонидан иттифоқ билан ишонарли деб тасдиқланганидан ташқари, унинг санадларида ҳеч қандай узилиш юз бермаган бўлса. Бордию икки ровий ёки ундан кўпроқ кишилар, бир саҳобийдан ривоят қилган бўлсалар ҳануз яхшироқ, аммо агар фақат бир эътиборли ровий томонидан ривоят қилинган бўлса, уни ҳам қабул қилиш мумкин. Шунга биноан саҳиҳ ҳадисни танлаб олиш учун, санадларнинг бир-бирига боғланганлиги (узилмаганлиги), ровийларнинг эътиборлилиги, шунингдек, уларнинг матнида, санадларида заифлик ва бошқа камчиликлар бўлмаслигига эътибор берар экан.

Манбаларда зикр этилишича, Имом Бухорий ўз китобини тугатгандан кейин, уни айрим ҳадис илмининг йирик вакиллари ва имомлари, жумладан, Аҳмад ибн Ҳанбал, Али ибн Мадиний, Яҳё ибн Муинга тақдим этади. Улар ҳаммалари, Бухорийга таҳсинлар айтиб, тўрт ҳадисдан бошқа барча ҳадислари тўғри эканлигига гувоҳлик берадилар.

Ибн Аби Яъло айтишича, ушбу китоб кенг кўламда кутиб олиниб, тўқсон минг киши уни Имом Бухорийнинг ўзидан тинглаганлар.

Имом Бухорийга нисбатан айрим ҳадисшунослар ва тадқиқотчилар танқид кўзи билан қараб, унинг саҳиҳ китобида айрим камчиликлар борлигига ишора қилганлар. Лекин мазкур танқидларнинг кўп қисмига ушбу асарни шарҳловчилари ва бошқалар томонидан мантиқий жавоблар берилиб, китобдаги уйғунлик — «Бухорий шарти»га мос эканлиги кўрсатиб берилган.

Шиа олимлари ҳам, Имом Бухорий ушбу мазхаб имомлари ва уларнинг фарзандларидан улар билан асрдош бўла туриб, шунингдек, аҳли байт (пайғамбар оиласи) ҳақида ҳадислар ривоят қилмаган деб танқид қиладилар ва фақатгина бир қатор ҳадисларни Ҳазрат Али, Имом Ҳасан Мужтабо ва имом Бокирдан ривоят қилиши етарли эмаслигини эслатадилар. Ислом буюк Доиратул-Маорифида бунинг сабаби, жумладан, аббосийлар давридаги имомларга қарши олиб борилган сиёсат бўлса керак, деб тахмин қиладилар.

Ҳожи Ҳалифа «Кашфуз-зунун»да ёзишича, Бухорий бир ривоятда айтган экан: «Мен пайғамбар алайҳиссаломни тушимда кўрдим. Ул зотнинг ҳузурида тўхтаб, қўлимдаги елпиғич билан ул зотни елпиб турган эмишман. Баъзи муаббирлардан бу борада сўрасам, улар менга сен ёлғонларни (уларнинг сўзларидан) кетказгайсан, деб таъбир қилдилар. Шу мен учун туртки бўлиб, «ал-Жомиъус-саҳийҳни тўплай бошладим»...

Ушбу китоб кўп қиррали мавзуларни ўз ичига олган қимматли асар бўлиб, атрофини бир муқаддас қўтан қамраб олган. Унинг хусусиятлари кенг қўламда ёритилиб ўтилган ва жуда кўп китоблар бу ҳақда ёзилган. Ибн Ҳажар Асқалоний, Айний, Субкий, Хатиб Бағдодий ва бошқалар томонидан берилган маълумотлар диққатга сазовордир. Фарид Важдий ёзишича, баъзилар ушбу китобнинг ҳадисларини, Қуръон каби Хайру баракани жалб этиш ниятида ўқийдилар. Афғонистон, Покистон, Ҳиндистонда ал-Бухорий хатми ҳам, Қуръони карим хатмидек ривож топган.

Манбаларда ёзилишича, Шоҳруҳ Мирзога «Ҳуруфия» намояндаларидан бири қасд қилганда, Шоҳруҳ Мирзо тирик қолади. Шунинг шукронасига машҳур олим Соинуддин Турка бир қатор Солиҳ кишилардан анжуман тузиб, хатми «Саҳийҳ Бухорий»ни ўтказади.

«САҲИЙҲ БУХОРИЙ»НИНГ ШАРҲЛАРИ

«Саҳийҳул-Бухорий»нинг аҳамият ва эътиборини унинг устида ёзилган шарҳлардан ҳам англаб олиш мумкин. Ҳожи Халифа (Котиб Чалабий) «Кашфуз-зуннун» китобида бу ҳақда муфассал маълумот берган. Брокелман араб адабиёти тарихида унинг 43 та шарҳи бор деб ёзган бўлса, Аҳлвард Берлиндаги қўлёзмалар рўйхатида унинг олтмишта шарҳи бор деб таъкидлаган.

Карл Брокелман «Ислом энциклопедияси»да берган маълумотларга кўра, Саҳийҳ Бухорийнинг ҳозирги қўлланадиган нусхасини биринчи бўлиб таркатган олим Муҳаммад ал-Юниний (в. 658 ҳ. — 1260 м. й.) бўлиб, уни машҳур тилшунос олим ибн Молик (в. 672 ҳ. — 1273 м. й.) ёрдамида бошқа кўп мўътабар нусхалар билан солиштириб камчиликларини тўғрилаган. Ушбу нусха Лейденда 18-аср ўрталарида ва 1908 йил нашр этилган, шунингдек, у Булоқда, Қоҳира тошбосмасида, Деҳлида, Бомбайда, Маратада босилиб чиққан.

Ушбу китоб французчага икки марта таржима қилиниб, унга феҳрист тайёрланган, унинг иккинчи, мутаржими Л.Пелтиер бўлиб, мазкур ҳошиялар ва шарҳлар муаллифи ҳам ҳисобланади. (Нашр йили 1909, Париж).

ТАНГРИ ГЎЗАЛ — ГЎЗАЛЛИКНИ ЯХШИ КЎРАДИ

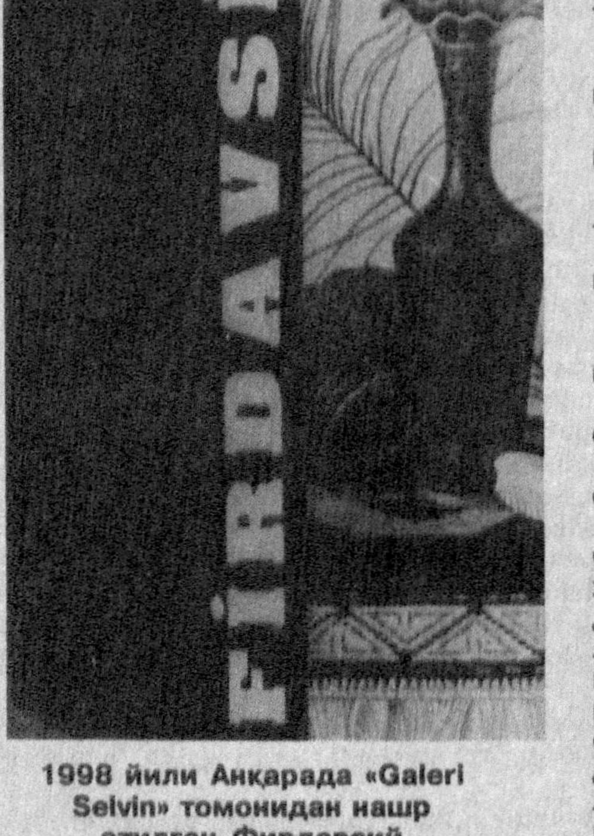

1998 йили Анқарада «Galeri Selvin» томонидан нашр этилган Фирдавсий натюрмортлари албоми.

Қадимги хитой файласуфлари таълимотларида «гўзаллик — тартиб, қонуният, ҳаётнинг бош мезони» эканлиги уқтирилади. Бу жуда катта фалсафа. Чунки инсоннинг яратилишининг ўзи бир гўзаллик излайди, яратади. Бу борада мусаввирлар санъати алоҳида бир мазмунга эга. Санъатнинг бир тури бўлмиш рассомлик ғайритабиий шакл-шамойили билан кўп даврлардан бери инсониятни ҳайратга солиб келмоқда. Тасвирий санъатда турли йўналишлар, оқимлар мавжуд. Улардаги олий мезон, бу инсон, табиат, борлиқ муносабатларини рангларда акс эттириш. Рассом дунёни ўз ранглари орқали ҳис қилади.

Фавқулодда истеъдод соҳиби, моҳир мусаввир Фирдавсий Файзулло ижоди юқоридаги фикрларимизга асос бўла олади.

Фирдавсий Файзулло 1963 йил 31 октябрда Тошкентда таникли шоира Гулчеҳра Жўраева ва моҳир ёзувчи Сайёр оиласида дунёга келди. Ундаги истеъдод жуда эрта намоён бўлгач, 1970 йилда расмчилик ва музика мактабига ўқишга беришади. 1979 йилдан Бенков номидаги рассомлик билим юртида таълим олади. Олий таҳсилни Тошкент Давлат Маннон Уйғур номидаги санъат институтида давом эттиради. Ёш рассом талабалик йилларидаёқ кўпчиликнинг назарига тушади. У иштирок этган кўргазмалар жуғрофияси ранг-баранг:

1987 йил Тошкент кўргазмалар зали.

1989 йил Тошкент кўргазмаси.

1990 йил Москва рассомларнинг қўшма кўргазмаси.

1993 йил Истанбул Бейоғли санъат галереяси.

1994 йил Тошкент «Sam» санъат галереяси.

1995 йил Дамча фестивал кўргазмаси

1996 йил Анқара галереяси.

1997 йил Париж экспо интернейшнл кўргазмаси.

1997 йил Анқара Селвин галереяси.

1998 йил Анқара Селвин галереяси.

Бугунги кунга келиб, Фирдавсий Файзулло асарлари мамлакатимиз сарҳадларидан чиқиб жаҳон бўйлаб танилди. Мусаввир Туркияда яшаб, баракали ижод қилмоқда. Унинг асарлари кўплаб санъат доираларининг эътиборини тортмоқда. Бунга сабаб Фирдавсий асарларидаги мавзунинг Шарқ маданияти ўтмиши ва бугуни билан боғлиқлиги ва бу юксак маҳорат билан рангларда акс этганлигидадир.

Мусаввир услубида классик реализмга хосликни кўриш мумкин.

Маълумки, тасвирий санъатдаги классик реализм методининг умри XIX асрнинг охирларида тугади деб ҳисоблашган эдилар. Аммо бу оқим тезда яна майдонга чиқди ва янги мезонлар билан бойиди. Методнинг ўзига хос хусусияти шундаки, унинг асосида рассомнинг табиат ва борлиққа муносабати ётади.

Фирдавсий асарларига шу нуқтаи назардан баҳо бериш лозим. Мусаввир натюрмортларини кузатиб, унда Ғарб классик реализми билан Шарқ романтикасининг уйғунлашганини сезиш мумкин.

Мусаввир табиатида романтика кучли. Фикримча, ёзувчи ота ва шоира она шубҳасиз ижодкорга таъсир ўтказган. Инсондаги ҳис-туйғулар қўполлашиб кетса, у нозикликни, гўзалликни англашдан маҳрум бўла боради. Бепарволик, айниқса, гўзалликка парвосиз бўлиш инсонни онгсизликка олиб келади. Фирдавсийдаги шоирона руҳ доимо тозаликка, гўзалликка интилади. Зеро, буюк руҳ истаклари буюк маданият яралишига туртки бўлади. Фирдавсийдаги ноёб қобилият шундаки, у биз кўпам илғамайдиган нозикликни чуқур фаҳмлайди.

Фирдавсий натюрмортлари унинг ижодида мавзулари хилма-хиллиги ва ўзига хослиги билан ажралиб туради. Натюрморт тасвирий санъатнинг нозик тури ҳисобланади. Рассомнинг маҳорати шундаки, ҳаётий муаммоларни ўта нозик чизгиларда томошабинга етказа олади. Бир қарашда натюрморт, буюмларни ҳаққоний акс эттиришдек кўринса ҳам, шу ҳаққонийлик ичига сирлилик яширин. Назаримда, мусаввир бу ерда режиссёр ва маторангтасвирдаги буюмлар воқеани ривожлантирувчи персонажлардек. Ҳар бир унсурнинг, чизгининг ўз ўрни, ўз маъноси мавжуд. Фирдавсийда ўта кузатувчанлик кучли. Бу ҳолатни ҳар бир натюрмортда кузатиш мумкин.

Натюрмортларда хотира, соғинч, армон, миллий қадрият, табиат мавзулари акс эттирилади.

«Атлас» натюрмортида рассом миллийликни, бугун тараққиёт йўлидаги ўзбек халқининг руҳини бера олган.

«Ёзилмаган роман» асарида ёзилмаган муҳаббат тарихи, ёзилмаган армон, ёзилмаган саргузашт ранглар орқали ёзилгандек. Асар руҳи томошабинни бефарқ қолдирмайди. Ундаги кайфият сизга юқади. Умуман олганда, Фирдавсий асарларининг ўз фалсафаси, ҳар бир унсурнинг мазмуний ифодаси бор.

«Шағам», «Қирқ йиллик хотира», «Куз», «Онамнинг куйи» асарларидаги рангларда бироз маҳзунлик, ёлғизлик руҳи кезса, «Раққос», «Япон натюрморти»да ранглар ўйноқилиги, гармония сезилади.

«Соғиниш» (Ностальгия)

«Синиқ ойна» натюрмортида синган ойна, ярмигача эриган шағам, оила рамзи бўлмиш никоҳ узуклар, синган ойнадан мунғайибгина муҳаббат бу айрилиқдан ҳайрон боқиб тургандек. Асарда гуллаб турган боғни совуқ ургандагидек карахт ҳолат.

Фирдавсийда ранглар ҳам мазмун белгилайди. «Армон» асарида сариқ ранглар хотирани ифодаласа, «Иссиқ ранглар» натюрмортида бу ранг ёруғлик, нур вазифасида келади. Бу барчаси Фирдавсийдаги меҳнаткашликдан, ноёб диддан дарак беради.

Бугунги ўзбек тасвирий санъати Марказий Осиё республикаларидан фарқли ўлароқ жаҳон андозалари даражасига етган ва ўзига хослиги билан унданда илгарилаган. Ортиқали Қозоқов, Шокир Зокиров, Бобур Исмоилов, Фирдавсий Файзулло каби ўзбек рассомлари, янги авлод тасвирий санъат мактабини юзага келтирмоқда. Улардаги истеъдод, имконият буюк асарларни дунёга келтиришга қодир.

Фирдавсий ижоди ҳали ўрганилмаган тилсимли, сирли хазинага ўхшайди. Унга мурожаат қилган томошабин албатта маънавий ва руҳий бойликка эга бўлади.

«Хотира»

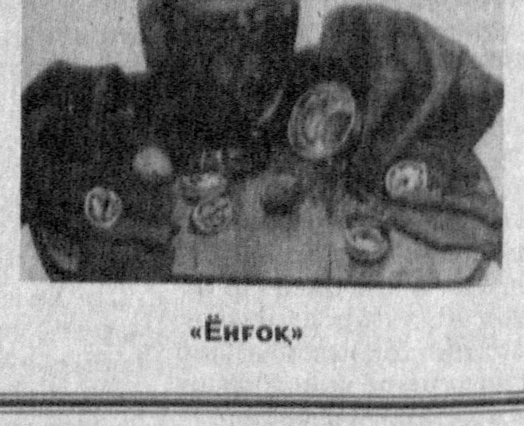

«Ёнғоқ»

Дилфуза КАМОЛ

Адабий талқинлар

БУҒДОЙ СЎЗ ТАЪМИ

Ёмғир ёғса — аксарият ҳолларда шоирлар учун булутларнинг кўз ёшлари, деб тушунтиради. Йўқ, аксинча, ёмғир томчилари — бу сувнинг уруғи, булутлардан сув ёғилаяпти. Булутлар зарру заминга, барру баҳрларга қут-барака уруғини сочяпти.

«Асримиз чинакам ёмғирга зордир. Юраклар ёнмоқда ҳансираб, юраклар чанқоқ. Энтикиб сув сўраб, куррамиз мисол», — деб ёзади Азиз Абдураззоқ. Азиз аканинг «Шўх ёмғир» ёки «Мавж», «Мингчинор» ёки «Азиз одамлар», «Яна баҳор» ёки «Қалб нури», «Лирика» ёки «Тўрт оғайни ботирлар» — ўнлаб мажмуаларининг қайси бирига мурожаат этманг, ёмғирга — оби ҳаётга бағишланган ўнлаб шеърлар ёруғ саҳифаларни ташкил этади. Энг муҳими, ёмғир томчилари ер юзида ҳаётнинг боқийлигию гўзаллигини таъминловчи тириклик суви сифатида талқин этилади. Ва шу маънода, у рамзли образга айланади. Бу, албатта, Азиз Абдураззоқнинг ҳаёт гўзаллиги ва маънавий комиллик билан боғлиқ эстетик қарашларининг бир қирраси.

Нур туфайли табиатдаги турфа рангларнинг ўзига хос белгиларини ажратамиз. Шунга монанд, шоир шеърларидаги бетакрор бўёқлар қалб нуридан маъноли ранглар олади, баҳра топади.

«Шеър ҳамиша шабнамдай мусаффо бўлишини, тонгларда кўзларни қувонтиришини истайман, — деб ёзади Азиз ака. — Балки мен тизган сатрлар булоқдай мўл-кўл эмасдир. Лекин мана шу шабнамларни жўшқин дарёнинг зарралари сифатида қабул этгайсиз. Булар менинг топганларим. Бахтиёрлигим шундаки, ўзим топганман. Йилларча излаб, неча-неча чақирим йўлларни кезиб, гоҳ дала-даштда, гоҳ боғроғда, гоҳ тоғ-тошда юриб, битталаб танлаган чечакларим. Ҳар бирининг ҳиди ҳар хил бўлишини истаганимдан шундай қилганман». Азиз аканинг шеърлари — кўнгил чечаклари. Мазмунли рангларни, ифори тароватни, қалбидаги ёруғликдан эмади. Эстетик позициясининг муайян маънолари тариқасида тажассум топади.

Азиз ака Тошкентдаги маданий-оқартув техникумини тугаллагандан кейин Москвада — М. Горкий номидаги Жаҳон адабиёти институтида таҳсил олди. Европа ва рус адабиётининг, жаҳон шеъриятининг асл намуналари билан шу сабоқ йиллари атрофлича, мўл-мўл танишди. Бир умрга татимлик баҳрамандлик туйди. Бир сўз билан айтганда, Азиз аканинг шоирлик шахсияти ҳам, эстетик нуқтаи назари ҳам ана шу даргоҳдаги ўқиш-ўрганишлар, излаш-изланишлар даврида шаклланди.

Азиз аканинг тўртликларидан бошлаб «Йўллар», «Диёр ва ёр» сингари достонларигача шоирнинг дунёни кўриш ва тушунишдаги ўзига хос қарашларини кўз-кўз этиб туради.

Бола қўрқиб қадам босмоқда,
Дадил эмас биринчи қадам.
Қари қўрқиб қадам босмоқда,
Дадил эмас сўнгги қадам ҳам.

ёки,

Хазоннинг ўтмиши — яшил барг эди,
Сарғайди, узилди, куздан зарб еди.
Менинг ҳам орқамда қолди баҳор, ёз,
Елкамда — муздек куз, олдимда аёз.

Кўринадики, Азиз аканинг умр ҳикмати, тириклик маъноси ва масъулияти хусусидаги сатрлари содда, жўмард. Айтиш мумкинки, бадиий фикрни ифодалаш учун сўзларнинг қулоғини бурамайди, гапга тўн кийгизмайди. Сўзнинг юзига упа-элик тортиб, қошини термайди. Кучаниш, зўриқишни билмайди. Зўрма-зўракиликни ёқтирмайди. Шоир ўзи кўрган, билган, ҳис қилган, бошидан кечирган ҳаёт сабоқларини шеърга солади. Шу боисдан ҳам, улар дарров кўнгилларга йўл топади, қадрдонлашади, ҳамнафас дўстга айланади.

Образлари ҳам (совуқ калиш, иссиқ оёқ, ўтин, тутун, бурунсиз одам, қопқоқли оғиз ва ҳ. з.) ҳийла тўпорироқ туюлиши мумкин. Лекин шундоққина ҳаётнинг ўзидан олинганлиги боис, шоирнинг кўрган-кечирганлари сатрларга кўчиб ўтганлиги боис деҳқоннинг кетмондан қаварган серқадоқ кафтларини эслатади.

Азиз аканинг гўзаллик талқинига оид фикрларини кўздан кечирадиган бўлсак, унинг муҳим икки жиҳатини алоҳида таъкидлаш жоиз. Биринчиси, ҳаётнинг ўзидаги гўзалликка гард юқтирмаслик, бор табиийлиги, самимийлиги ва таровати билан идрок ва ифода этиш майли. Иккинчиси, инсон хоҳ жисмоний меҳнати билан бўлсин, хоҳ маънавий фаолияти билан бўлсин, ўзи гўзаллик намуналарини яратиши. Азиз ака талқинидаги гўзаллик феъли-фаолияти ҳамда табиатидаги фазилатларни кўз-кўз этишни ёқтирмайдиган камтар-камсуқум одамларга ўхшайди.

«Болаликдан кўримсиз эдим», — дейди у. Фаол меҳнат тирикликни ҳам, маънавиятни ҳам гўзаллаштиради. «Эсимни танигач энг биринчи кун, Онамни танидим тандир ёнида...» Шоир гўзалликни шундай таниган.

Шоирнинг гўзаллик хусусидаги нуқтаи назари олампарварлик, одампарварлик қарашлари билан уйғунликда зуҳур топаётир. Хусусан, ҳаёт ҳақиқати, эзгу амал ва гўзал хулқ-атвор инсон умрини ёруғлик билан чулғайди. Ана шу уч тушунчанинг вобасталиги инсон фаолиятига боқийлик ато этади. Инсон феъли-рафтори гўзал бўлганлиги боис қўл урган амаллари ҳам эзгуликка юз тутади. Тўғри, ҳалол ва покиза яшагани, заҳматкашлиги боис ҳаёт ҳам уни ҳамиша тотли неъматлари билан алқайди, улуғлайди. Одамнинг шон-шавкати унинг покдомонлигида, ҳаёт гўзалликларига шак келтирмаслигида. «Чангларни ютаман тозалаб йўлни. Тупроққа батамом ботириб қўлни. Не қилай, шу йўлни танлаган бўлсам. Шу ишнинг гаштини англаган бўлсам», дейди Азиз Абдураззоқ. Шоир мана шу эътиқодида ҳамиша собит. У йўл тозалаш фидокорлигини ўз устига олган.

Покдомонлик — маънавий гўзалликнинг асл манбаи. Шоир достонларида табиат ва жамият, инсон ва воқелик бадиий талқинларида шу нуқтаи назар балқиб туради.

Дунё шевалари ёлғиз оқ ва қора рангдан, одамзод феъли рафтори яхшию ёмондан, фаолияти эзгулигу разолатдан иборатми? Бу ёруғ очун, ер билан осмонлар оралиғи юриб, кўриб адо бўлмаганидек, инсон руҳий ҳаёти иқлимлари ҳам шунчалар чексиз, беадад. Азиз ака тасвиридаги воқелик, ҳаёт манзаралари тўпори, дўлвор, ҳокисор деҳқон тимсолида гавдаланади. Шоир тасвиридаги гўзалликнинг таъсир кучи, самимийлиги ҳам шунда.

Аслида ҳар бир ўзига хос шоирни буғдой нони бўлмаса ҳам, буғдой сўзи бор санъаткор дейишади. Азиз ака буғдой нонию буғдой сўзи мўл шоир. Шу боис у эл-юртда азиз.

Нўъмон РАҲИМЖОНОВ

Миллий Тикланиш
Муассис: Миллий тикланиш демократик партияси

Бош муҳаррир: Иброҳим ҒАФУРОВ

Газета 00136-рақам билан рўйхатдан ўтган.
Буюртма: Г —0434.
Сотувда нархи эркин.
Ҳажми 2 босма табоқ.
Саҳифаловчи: Холида ИСЛОМОВА.
Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди.
Босишга топшириш вақти 19.00

Манзилимиз: Тошкент-83,
Матбуотчилар кўчаси — 32.
Телефон 133-50-18.
«Шарқ» нашриёт-матбаа консерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй
Навбатчи — Дилором МАТКАРИМОВА